

సుమతీశతకము

(టీ కా తా త్ప ర్య స హి త ము):

ప బ్లి ష దు :

కొండ్పల్లి వీరవేంకయ్య,

శ్రీసత్యనారాయణ బుక్కుషిపో,

రాజమండ్రి.

రాజమహేంద్రవరము:

శ్రీ సత్యానంద ప్రెస్ సందు

ముద్రింపబడినది.

1930

[వెల రు 0—3—0

శ్రీరాముః.

సు మ తీ శ త క ము .

శ్రీరాముని దయచేతను

నారూఢిగ సకలజనులు • నౌరాక్షుకగా

ధారాశమైనీతుల

నోరూరగఁ జవులుపుట్ట నుడివెదనుమతీ.

టీ. సుమతీ=మంచిబుద్ధిగలవాఁడా ! శ్రీరామునిదయచేతను=శ్రీరామునియనుగ్రహమువలన, నారూఢిగన్=నిశ్చయముగా, సకలజనులు=జనులందఱును, నౌరా=నౌరాక్షని, అనగాన్=పల్కునట్లుగా, ధారాశమైనీతులన్=అందరకుయిష్టమగునీతులను, నోరూరగన్=నోటియందూటలూరునట్లుగా, చవులు=రుచులు, పుట్ట=కలుగునట్లు, నుడివెదన్=వెప్పెదను.

తా. ఓయోగ్యమయినమనస్సుగలవాడా ! శ్రీరామునియనుగ్రహమువలన జనులందరును మెచ్చునట్లుగా జనులందరి యాదరణమును పొందునీతివాక్యములను, నోటియందూటలూరు నట్లుగాఁ జెప్పెదను.

క. అక్కఱకు రాచిచుట్టము

మొక్కిన వరమీనిజేల్పు • మోహరమునఁ దా

నెక్కినఁ బాటనిగుఱముఁ

గక్కున విమవంగబలయుఁ • గదరాసుమతీ.

2

టీ. సుమతీ ! అక్కఱకున్=తగినసమయమునకు, రానిచుట్టము=రానట్టిబరధువును, మొక్కినన్=నమస్కారములుచేసినను, వరము=శోభ.

ఈని=ఇయ్యనట్టి, తేల్పున్=దేవుని, మోహరమునన్=యొద్దమునందు,
తాన్=తాను, ఎక్కినన్=ఎక్కఁగా, పొఱని=(శత్రువులవైపునకు) పరు
గైతని, గుఱ్ఱమున్=గుఱ్ఱమును, గ్రక్కునన్=తక్షణమే, విడువంగవలయుఁ
గదరా=తప్పకవిడువ వలయునుగదా ?

తా. సమయమువచ్చినప్పుడు పశ్చాత్తాపమును జేయుటకురాని బంధువును,
సమస్కరించినను కోరికలనియ్యనిదేవుని, యొద్దభూమియందు శత్రువుల
మీదికి బరుగై తని గుఱ్ఱమును తప్పక విడువవలయును.

క. అడిగిన జీతం బియ్యని

మిడిమేలపుదొరనుగొల్చి * మిడుకుటకంటె

వడిగలయెద్దులకట్టుక.

మడిదున్నుక బ్రతుకవచ్చు * మహిలోసుమతీ. 3

టీ. అడిగినన్=అడిగినను, జీతంబు=సెలబతైమును, ఇయ్యని=ఇయ్యనటు
వంటి, మిడిమేలపు దొరను=కోపమాపడు నధికారిని, కొల్చి=నేవించి,
మిడుకుటకంటెన్=కష్టముల పొందుటకంటె, మహిలోన్=భూమిమీఁద,
వడి=వేగము, గలయెద్దులన్=కలిగినయెద్దులను, కట్టుక=కట్టుకొని,
మడిన్=పాలమును, దున్నుక=దున్నుకొని, బ్రదుకవచ్చున్=జీవనము నేయ
వచ్చును.

తా. అడిగినప్పటికిని జీతమునియ్యక నాకరుమీద కోపపడుయజమా
నుని నేవించుటకంటె, వ్యవసాయమును జేసికొని జీవనమునేయుట మిగు
లమంచిపని.

క. అడియాసకొలుపు గొలువకు

గుడిమణియము నేయఁబోకు * కుజనులతోడ

విడువక కూరిమినేయకు

మడవిని దోడరయకొంటి * నరుగకునుమతీ. 4

టీ. సుమతీ, అడియాస=లాభములేని, కొలుపున్=సేవను, కొలువకు=
చేయకుము, గుడిమణియము=దేవాలయమందలియధికారమును, చేయన్=

చేయుటకొరకు, పోకు=వెళ్ళుకుము. కుజనులతోడన్=దుర్మార్గులతోడ, కూరిమిన్=న్నేహమును, విడువక=ఎల్లప్పుడును, చేయకు=చేయకుము. అడవిని=అరణ్యమను, తోడు=సహాయమును, అరయక=చూచుకొనక, ఒంటిన్=ఒంటరిగా, అరుగకు=వెళ్ళుకుము.

తా. లాభములేనిదే యితరులను సేవించకుము. దేవాలయములందు నధికారమునుజేయు ఉద్యోగమును చేయకుము. చెడ్డవారితో నెల్లప్పుడునున్నేహము చేయకుము. అరణ్యమున సహాయములేకుండ పోవుటయును మానుము.

క. అధరము కదలియుఁ గదలక

మధురములగు భాషలుడిగి ♦ మానప్రతుఁడౌ
నధికారోగపూరిత

బధిరాంధకశవముఁ జూడఁ ♦ బాపమునుమతీ.

5

టీ. సుమతీ ! అధరము=పెదవి, కదలియున్=ఆడియు, కదలక=అడకను, మధురములగు=మనోహరములైన, (చెవులకు నింపైన) భాషలు=మాటలు, ఉడిగి=మాని, మానప్రతుఁడౌ, మాన=మాట్లాడకుండుటయై, ప్రతుఁడు=నియమముగాఁగలవాఁడు, బౌ=అగునట్టి, అధికార=అధికారమనెడు, రోగ=వ్యాధిచేత, పూరిత=నిండింపబడిన, [కనుకనే] బధిర=చెవిటివాఁడును, అంధక=గుడ్డివాఁడును, శవమున్=అయిన శవమును చూడన్=చూచుట, పాపము=దోషము.

తా. అధికారముచేత మత్తుడైనవాడు ఇతరులతో మాట్లాడడు. ఇతరులు తనతో చెప్పకొనునది వినడు. వారిని కళ్ళతో చూడనైనను చూడడు. కనుక అట్టివాడు బ్రతికియున్నను చచ్చినవానితో సమానుడు. కాన యట్టివానిని చూచుట దోషము.

క. అస్వగొని చేయువిభవము

ముప్పనఁబ్రాయంపుటాలు ♦ మూర్ఖునితపముం

దప్పరయనిస్సపురాజ్యము

దెప్పరమై మీఁదగ్గఁడు • దెచ్చురసుమతీ.

6

టీ. సుమతీ ! అప్పుగొని=బుణమునుజేసి, చేయ=చేయునట్టి, విభవమును=వేడుకయును ముప్పునన్=ముసలితనమునందు ; ప్రాయంపు=యాపనవంతురాలైన, ఆలు=భార్యయును, మూర్ఖునితపమున్=బుద్ధిహీనునియొక్క-తపస్సును, తప్పు=నేరమును, అరయని=విచారింపని, నృపు=రాజుయొక్క, రాజ్యము=పరిపాలనయును, దెప్పరమై=సహింపశక్యముకానిదై, మీఁదగ్గ=పిమ్మట, కీడున్=ఉపద్రవమును, తెచ్చుర=కలిగించునునుమీ.

తా. బుణమును దెచ్చిచేయునుత్సవమును, ముసలితనమునందు పడుచు పెండ్లామును, బుద్ధిహీనుండునేయు తపస్సును, తప్పుపప్పల విచారింపని రాజుయొక్క పాలనము సహింపశక్యముకానినై చివరకు నుపద్రవమును దెచ్చును.

క. అప్పిచ్చువాఁడు వైద్యుఁడు

నేప్పడునెడతెగకపాటు • నేఱుచు ద్విజుఁడుం

జొప్పడినయూరనుండుము

జొప్పడకున్నట్టియూర • సొరకుమునుమతీ.

7

టీ. సుమతీ ! అప్పు=(లేగినంతయవసరము వచ్చినప్పుడు) బుణమును, ఇచ్చువాఁడు=ఇచ్చునట్టి మనుష్యుఁడు, వైద్యుండు=మంచి వైద్యుండును, ఎల్లప్పుడున్=ఎల్లకాలములయందును, ఎడతెగక=ఎండిపోక, పాటు=ప్రపహించు, ఏటును=నదియును, ద్విజుఁడున్=బ్రాహ్మణుండును, చొప్పడిన=ఉన్నట్టి, ఊరన్=గ్రామమునందు, ఉండుము=నివసించుము. చొప్పడక=వైసజెప్పిననాల్గులు లేక, ఉన్నట్టియూరన్=ఉండిగ్రామములో, చొరకుము=ప్రవేశింపకుము.

తా. లేగినంతయవసరముగలిగిన నప్పిచ్చువాఁడును, మంచివైద్యుండును, ఏకాలమునందును, ఎండిపోక మంచిసీరునిచ్చునదియును, మంచి

బ్రాహ్మణుండును, లేనియూరునందు కాపురమునేయుట మిక్కిలి కష్టము.

క. అల్లునిమంచితనంబును

గొల్లనిసాహిత్యవిద్య ♦ కోమలినిజమున్

బొల్లునదంచినబియ్యము

దెల్లనికాకులునులేవు ♦ తెలియుమునుమతీ.

8

టీ. సుమతీ ! అల్లునిమంచితనంబును=అల్లుడు మంచివాఁడగుటయు, గొల్లని=గొల్లవాని (శూద్రులనుట) సాహిత్యవిద్య=పాండిత్యమును, కోమలినిజమున్ ; కోమలి=ఆడుదానియొక్క, నిజమున్=సత్యముపలుకుటయు, పొల్లునన్=పొల్లును, దంచినబియ్యము=దంచినచోపచ్చిన బియ్యమును, తెల్లనికాకులును=తెలుపునర్థముగలిగిన కాకులును, లేవు=కనబడవు, తెలియుము=తెలిసికొనుమా.

తా. మంచితనముగానుండు నల్లుడును పాండిత్యముగలిగిన శూద్రుడును, సత్యమును శెప్పువాఁడుదియు, పొల్లునుదంచితీసినబియ్యమును, దెల్లగానుండు కాకులును ప్రపంచమందులేవు.

క. ఆకొన్న కూడెయ్యతము

తాకొందకనిచ్చువాఁడె ♦ దాతధరిత్రి

సోకొర్చువాఁడె మనుజుఁడు

తేకువగలవాఁడెవంశ ♦ తిలకుఁడునుమతీ.

9

టీ. సుమతీ ! ఆకొన్నకూడె=ఆకలియైనప్పుడు తిన్నయన్నమే, అమృతము=అమృతమునంటిది, తాకు=ఆడ్డును, ఒందక=చెందక, ఇచ్చువాఁడె=ఇచ్చునట్టివాడే, దాత=ధర్మాత్ముండు, ధరిత్రిన్=భూమిమీద, సోకు=ఆపదను, ఓర్చువాఁడె=సహించువాఁడె, మనుజుడు=నరుడు, తేకువగలవాడె=ధైర్యము కలవాఁడె, వంశతిలకుడు=కులమునకు భూషణమైనవాఁడు.

తా. ఆకలియొనపట్టడు తిన్నయన్నమే మిక్కిలి బాగుగానుండును, తగునోటు నెఱింగియడ్డుచెప్పక ధర్మమును జేయువాఁడెదాత. అకుదలు వచ్చినప్పు డధైర్యపడక యొర్పువాఁడే మనుష్యుఁడు, ధైర్యముగలవా ఁడెవంశమంతకును గీర్తిఁబడును.

క. ఆకలి యుడుగని కుడుపును

పేకటియగులంజపడుపు • విడువని బ్రతుకుం

బ్రొన్న నూతియుదకము

మేకలపాడియును రోత • మేదినిసుమతీ.

10

టీ. సుమతీ ! ఆకలికే = ఆకలిని, ఉడుగని = అహోవని, కుడుపును = తిండి యును, పేకటియగు = గర్భముగల దగు, లంజ = ఉంపుడుగత్తియొక్క, పడుపు = బారత్వమును, విడువని = విడువనట్టి, బ్రతుకున్ = జీవనమున, ప్రాకొన్న = మురికిగలిగిన, నూతియుదకము = నూతిలోనినీరును, మేకలపాడియును = మేకలపాడియు, మేదిన్ = భూమిపై, రోత = అసహ్య మైనది.

తా. ఆకలి తీరనట్టియన్నమును, గర్భముగల లంజయొక్కబారత్వమును, పాడుపడియున్న నూతినీళ్లును, మేకపాడియును, అసహ్యము కలిగించును.

క. ఇచ్చునదేవిద్య రణమునఁ

జొచ్చునదే మగతనంబు • నుకవీశ్వరులున్

మెచ్చునదే నేర్పు వాదుకు

వచ్చునదే కీడునుచ్చు • వసుధనుసుమతీ.

11

టీ. సుమతీ ! వసుధను = భూమిలో, ఇచ్చునదే = ధనమునుధారపోయె నదియే, విద్య = పదుపు, రణమునన్ = యుద్ధమునందు, చొచ్చునదే = ప్రవేశించు నట్టిదే, మగతనంబు = మగతనము, నుకవీశ్వరులున్ = మంచికవులూ, మెచ్చునదే = సంతోషించునదే, నేర్పు = సామర్థ్యము, వాదుకు = తగుపు

నకు, వచ్చునదే=వచ్చునట్టిదే, కీడునుమ్మ=అపకారమును దెచ్చునది నుమీ.

తా. ధనమును ఆర్జనచేయించునదియే చదువు. పితీకితనములేక యుద్ధ భూమియందు బ్రవేశించునదే మగతనము. గొప్పకవీశ్వరులు మెచ్చునదే నేర్పు. తగవునకు వచ్చునట్టిదేకీడు.

క. ఇమ్ముగఁజదువనినోరును

సమ్మాయని పిలిచి యన్న • మడుగనినోరున్

దమ్ములఁ బిలువని నోరును

గుమ్మరి మనుద్రవ్వినట్టి • గుంటరనుమతీ. 12

టీ. సుమతీ ! ఇమ్ముగన్=చక్కఁగా, చదువనినోరును=చదువనినోరును, అమ్మాయని పిలిచి, అన్నము=అన్నమును, అడుగనినోరున్=అడుగలేనినోరును, తమ్ములన్=తమ్ములను, పిలువని=పిలువనట్టినోరును, కుమ్మరి=కుమ్మరివాఁడు, మను=మన్నును త్రవ్వినట్టి, గుంటర=త్రవ్వినట్టిగుంటర=త్రవ్వినగుంటనుమీ.

తా. బాగుఁగాచదువలేని నోరును, అమ్మాయనిపిలిచి యన్నమడుగని నోరును, తమ్ములతోమీట్లాడని నోరును, కుమ్మరవాఁడు మన్నును త్రవ్వినట్టి గుంటతో సమానము.

క. ఉడుముండదె నూతేండ్లును

బడియుండిదె పేర్కిబాము • పదినూతేండ్లున్

మడువునఁ గొక్కెరముండదె

కడు నిలఁబురుషార్థపరుఁడు • గావలెనుమతీ. 13

టీ. సుమతీ ! ఉడుము=ఉడుమునుచుండువు, నూతేండ్లును=నూరుసరి వత్సరములును, ఉండదె=బ్రతుకదా, పాము=నర్పము, పేర్కిన్=అతిశయముతో, పదినూతేండ్లున్=పదేండ్లును, పడియుండదె=బ్రతికియుండదా, మడువునన్=చెఱువునందు, కొక్కెర=కొంగ, ఉండదె=ఎన్నోయేం

డ్లుఉండదా, కడున్=మిక్కిలి, పురషార్థ పరుండు=ధర్మార్థకామమోక్షములనియెడి పురుషార్థములయం దాసక్తికలవాడు, కావలెన్=కావలయు.

తా. ఉడుము, పాము, కొంగ, మొదలగునవి చిరకాలముబ్రతికియుండును. వానివలెనే మనుష్యుండు ధర్మార్థకామమోక్షములను పురుషార్థములయొక్క చింతలేక యెంతకాలముబ్రతికియుండినను బ్రయోజనములేదు. అందుచే పురుషార్థములయం దాసక్తిగలవారై ప్రతివారును యుండవలయు.

క. ఉత్తమగుణములునీచున

కత్తెఱుగునంగలుగనేర్చు ♦ నెయ్యడలందా

నెత్తిచ్చికఱుగిఁబోసిన

నిత్తడిబంగారముగునె ♦ యిలలోసుమతీ.

14

టీ. సుమతీ ! నీచునకున్=నీచునకు, ఉత్తమగుణములు=మంచిగుణములు, ఎత్తెఱుగునన్=ఏరీతిని, కలుగనేర్చున్=వచ్చును, ఎయ్యెడలన్=ఏసలమందైనను, తాన్=తాను, ఎత్తిచ్చి=సరియైనతూనికనిచ్చి, కరగి=కరఁగించి, పోసినన్=పోసినప్పటికి, ఇత్తడి=ఇత్తడి, బంగారము=బంగారముగా, అగునే=మాటునా.

తా. యిత్తడిని బంగారముతో సరియైన యెత్తుగల గరఁగించినను బంగారమువలె నెప్పుడును కాంతిగానుండునా ? ఆరీతిగానేనీచున కెంత కష్టపడినను మంచిగుణములుకలుగవు.

క. ఉదకము ద్రావెడుహయమును

మదముననుప్పొంగుచుండు ♦ మత్తేభంబునన్

మొదవుకడనున్నవృషభముఁ

జదువని యానీచుకడకుఁ ♦ జనకుర సుమతీ.

15

టీ. ఉదకము=నీరును, ద్రావెడు=త్రాగునట్టి, హయమును=గుట్టమున్నచోటునకు, మదమునన్=మత్తుచేత, ఉప్పొంగుచుండుమత్తేభంబునన్=

ఉద్రేకించియున్న మదపులేసుగున్న చోటునకును, మొదపుకడన్=అపు దగ్గఱను, ఉన్నవృషభమున్=ఉన్నట్టియెద్దుజోలికి, చదువనియాసీచుకడ కున్=చదువుకొనని అల్పనిదగ్గరకును, చనకుర=వెళ్ళకము.

తా. సీరుత్రాపుగుట్టమున్నచోటకును, మత్తెక్కియున్న ఏనుఁగుస్థలము నకును, అపుతోనున్న యెద్దుదగ్గఱకును, చదువుకొనని సీచునిదగ్గఱకును వెళ్ళఁ గూడదు.

క. ఉపకారికినుపకారము

వివరీతముగాదునేయ ♦ వివరింపంగా

నపకారికినుపకారము

నెపమెన్నక సేయువాఁడు ♦ నేర్పరినుమతీ.

16

టీ. సుమతీ ! ఉపకారికిన్=తనకు మేలుచేయువానికి, ఉపకారము= తిరిగి మేలును, చేయన్=చేయుట, వివరీతము=విరుద్ధము, కాదు=కాఁజాలదు ; వివరింపంగాన్=బాగుగా ఆలోచింపఁగా, అపకారికిన్=తనకు కీడు చేసినవానికి, నెపము=మిషను, ఎన్నక=తలపక, ఉపకారము=మేలును, చేయువాడు=చేయు స్వభావముగలవాఁడు, నేర్పరి=తెలివికలవాఁడు.

తా. తనకుపకారము చేసినవానికిఁ బ్రత్యుపకారము చేయు టొకవింత గాదు, కాని తనకుఁ అపకారము చేసినవానికైనను దిరిగి కీడుతలంపక మేలొనరించువాడే జ్ఞానముకలవాడు.

క. ఉపమింప మొదలుతియ్యన

కపటంబెడనెడమ జెఱకుఁ ♦ కై వడినేపో

నెపములువెదకును గడపటఁ

గపటపు దుర్జాతిపాండు ♦ గదరా సుమతీ.

17

టీ. సుమతీ ! కపటపుదుర్జాతిపాండు=లోపల కృత్రిమముగల దుర్జాత్యునితో, సహవాసము=స్నేహము, ఉపమింపన్=పోల్చి చూడఁగా, చెఱకుకై నేపో=చెఱకుగడవలెనే నుమి, (ఏలయనఁగా) మొదలు=

మొదటిభాగము, తియ్యన=మధురము, ఎడనెడను=మధ్య మధ్యను, కపటంబు=వంకరయైనది, (కృత్రిమముగలది) కడపటన్=చివరను, నెవములు=నేరములు, (చెఱకుపక్షమున చప్పడనము) పెడకునుగదరా=ఎంచునుగద.

తా. చెఱకుగడ మొదటిభాగమునందుఁ దియ్యగానుండి, నడుమ నడుమను దీపి తక్కువగానుండి, చివరకుఁ జప్పబడును. అలాగుననే నీచుని స్నేహము మొదట మిక్కిలి యిష్టముగానుండి, హానితెచ్చును. పోసుపోసు కపటముగలదై చివరకు రసహీనమై బయలుపడిపోవును.

క. ఎప్పటికెయ్యది ప్రస్తుత

మప్పటికా మాటలాడి ♦ యన్యులమనముల్

నొప్పింపక తానొవ్వక

తప్పించుక తిరుగువాఁడు ♦ ధన్యుఁడునుమతీ. 18

టీ. సుమతీ ! ఎప్పటికిన్=ఏసమయమునకు, ఎయ్యది=ఏది, ప్రస్తుతము=రావలయునో, అప్పటికిన్=ఆచేశకు, అమాటలు=తగినమాటలను, అడి=పలికి, అన్యులమనముల్=ఇతరుల మనసులును, నొప్పింపక=బాధింపక, తాన్=తాను, నొవ్వక=బాధపడక, తప్పించుక=తప్పించుకొని, తిరుగువాఁడు=నడచుకొనువాఁడు, ధన్యుఁడు=పుణ్యాత్ముఁడు.

తా. ఏసమయమున ఎక్కడ నేట్లు మాట్లాడవలయునో, ఆసమయమునకుఁ దగినట్లు అక్కడ మాటలాడి, యొకరికి బాధగలిగింపక తానును పడకుండ తిరుగువాఁడే ధన్యుఁడు.

క. ఎప్పుడు దప్పులు వెదకెడ

సవ్వరుషుని గొల్వఁగూడ ♦ దది యెట్లన్నకో

సవ్వంబుపడగనీడను

గప్పవసించినవిధంబు ♦ గదరానుమతీ. 19

టీ. సుమతీ ! ఎప్పుడున్=ఎల్లప్పుడును, తప్పులు=తప్పులను, వెదకెడన్=వెదకునట్టి, అప్పురుషుని=యామనుష్యుని, కొల్వన్=నేవించుట,

కూడదు=చేయరాదు, అది=అట్లు సేవించుట, ఎట్లు=ఏవిధము, అన్నన్=అనఁగా, సప్పంబు=పాముయొక్క, చడగ=చడగయొక్క, నీడను=నీడయందు, కప్ప, వసించినవిధంబు=నివసించినరీతి, కదరా=నుమా.

తా. ఎండ తగులకుండ నుండుటకు సర్పముయొక్క చడగక్రిందకుఁ బోవు కప్పకువలెనే యెప్పుడును తప్పలనే వెదకు పురుషుని కొల్చినచో దప్పకుండ కీడుగలుగును.

క. ఏవ్వడు సంపదగలిగిన

సవ్వడు బంధువులువత్తు ♦ రదియెట్లన్న

దెప్పలుగఁ జెరువునిండినఁ

గప్పలుపదివేలుచేరుఁ ♦ గదరా నుమతీ.

20

టీ. నుమతీ ! ఎవ్వడు=సమయమందు, సంపద=భాగ్యము, కలుగును=ఉండునో, అవ్వడు=సమయమునందే, బంధువులు=చుట్టాలు, వత్తురు=వచ్చెదరు ; అది=అట్లువచ్చుట, ఎట్లు=ఏవిధము, అనన్=అనఁగా, చెఱువు=తటాకము, తెప్పలుగన్=పూర్తిగా, నిండినన్=నిండినయెడల, కప్పలు, పదివేలు=అనేకవేలు, చేరున్=ఆచెఱువునకు వచ్చిచేరును, కదరా=నుమా.

తా. చెఱువులోని నీరు పూర్తిగానున్నప్పుడు అనేకవేలకప్పలువచ్చును. ఆరీతిగానే భాగ్యమున్నప్పుడు అనేకబంధువులు వచ్చుచుందురు. చెఱువులో నీరులేనప్పుడు కప్పలు ఎట్లురావో, అట్లే సంపత్తులేనివారియింటికి బంధువులు తఱుచుగారారు.

క. పాటకుమీ కనుగాయల

దూరకుమీ బంధుజనుల ♦ దోషమునుమీ

పాటకుమీ రణమందున

మీపాటకుమీ గురువులాజ్ఞ ♦ మేదినినుమతీ.

21

టీ. సుమతీ ! కనుగాయల=లేతకాయలను, ఏఱకుమి=ముట్టకుము, బంధుజనులన్=చుట్టములను, దూఱకుమి=తిట్టకుము, దోషమునుమ్మి [తిట్టినచో] పాపమునుమా; రణమందున్=యుద్ధభూమినుండి, పారకుమి=(నెనుకకు) పాటిపోకుము, మేడిని=భూమియందు, గురువు లాజ్ఞ=గురువులయొక్కయాజ్ఞను, మీఱకుమి=అతిక్రమించకుము.

తా. పండనిలేతకాయలను కోయరాదు. బంధువులను తిట్టకూడదు. యుద్ధమందోడియుఁ బాటిపోవరాదు. గురువులమాటకు అడ్డుపలుక కూడదు.

క. ఒకయూరికి నొకకరణము

నొకతీర్పరియైనఁగాక ♦ నొగిఁదఱుచై నం

గకవికలుగాక యుండునె

సకలంబునుగొట్టువడక ♦ సహజమునుమతీ. 22

టీ. సుమతీ ! ఒకయూరికిన్=ఒకచిన్నపల్లెకు, ఒకకరణమును=ఒక కరణమును, ఒకతీర్పరి=ఒక్కన్యాయము చెప్పవచ్చును, ఒగిన్=ఒప్పు గా, ఐనగాక=అయినకాని, తఱుచు=ఎక్కువగా, ఐనన్=అయినచో, సకలంబును=అంతయును, కొట్టువడక=చెడిపోక, కకవికలు=చెల్ల చెదరు, కాక=అగకుండ, ఉండునె=ఉండదు.

తా. ఒక్కగ్రామమునకు ఒక్కకరణమును ఒక్కన్యాయముచెప్ప వచ్చును ఉండినబాగు. చాలమంది యున్నచో నొకరితో నొకరు పోట్లాడి అన్నికార్యములను బాడుచేయుదురు.

క. ఒల్లనిసతి నొల్లనిపతి

నొల్లనిచెలికాని విడువ ♦ నొల్లనివాడే

గొల్లండుకాక ధరలో

గొల్లండును గొల్లడౌనె ♦ గుణమునసుమతీ. 23

టీ. సుమతీ ! ఒల్లనిపతిన్ = ఇష్టములేని భార్యను, ఒల్లనిపతిన్ = ఇష్టములేని యజమానుని, ఒల్లని చెలికానిన్ = ఇష్టములేని స్నేహితుని, విడువన్ = విడుచుటకు, ఒల్లనివాడే = ఒప్పుకొననివాడే, గొల్లండు = గొల్లవాడు, (అనమాడుడు) కాకని = అట్లుకాక, ధరలోన్ = భూమిపై, గొల్లండును = గొల్లకులమునఁ బుట్టినవాడును, గుణమునన్ = గుణముచేత, గొల్లండు = తెలివిలేనివాడు, ఔనె = కాఁజాలడు.

తా. ప్రేమలేనిభార్యను, తన్నాదరింపనట్టి యజమానుని, అభిమానములేని స్నేహితుని విడువనివాడు గొల్లవాడు (తెలివిలేనివాడు) కాని గొల్లకులమందుఁబుట్టినను మంచిగుణములు కలవాడైనచో వాడుగొల్లండుకాదు.

క. ఓడలబండ్లునువచ్చును

ఓడలునాబండ్లమీఁద ♦ నొప్పగవచ్చున్

ఓడలుబండ్లునువలె

వాడంబడుఁగలిమిలేమి ♦ వసుధనుసుమతీ

24

టీ. సుమతీ ! ఓడలన్ = పడవలమీఁద, బండ్లును = బళ్లును, వచ్చును = వచ్చుచుండును, ఓడలును = పడవలుకూడ, ఆబండ్లమీదన్ = ఆబండ్లమీదనే, ఒప్పుగన్ = బాగుగా, వచ్చున్ = వచ్చును, వసుధను = భూమిపై, కలిమి = భాగ్యము, లేమి = దరిద్రంబును, ఓడలుబండ్లునువలెనే = ఓడలువలెను బండ్లవలెను, వాడంబడున్ = వాడంబడును.

తా. ఓడలుమీఁద బళ్లును, బళ్లమీఁదఓడలును వచ్చును. అరీతిగానే ఒకదానివెనుక నొకటివచ్చుచు పోవుచుండును. భాగ్యదరిద్ర్యములు భాగ్యముకాని దరిద్రముగాని స్థిరముగానుండవు.

క. కడుబలవంతుండైనను,

పుడమినిబ్రాయంపుటాలిఁ ♦ బుట్టినయింటం

దడ పుండనిచ్చెనేనియుఁ

బడువఁగ నంగడికిఁదానె ♦ పంపుటనుమతీ.

25

టీ. సుమతీ ! పుడమిని=భూమియందు, కడున్=మిక్కిలి, బలవంతుడైనను=బలముకలిగినవాడైనను, ప్రాయంపుటాలిన్=మంచి సదుచితమునందున్న భార్యను, పుట్టినయింటన్=తల్లితండ్రులున్న తావునందు, తడవు=చాలకాలము, ఉండనిచ్చెనేనియున్=ఉన్నచో, పడువఁగన్=పడుపువృత్తియను నీచవృత్తిచేయుకొఱకు, అంగడికిన్=బజారునకు, తానే=తనంతట తానే, పంపుట=సాగనంపుటవంటిది.

తా. చాల బలముకల పురుషుడైనను మంచి వయస్సులోనున్న తనభార్యను చాలకాలము పుట్టించికడ నుండనిచ్చినచో తాను స్వయముగా నాపెయొక్క మంచిగుణములను పతివ్రతాధర్మములను చెడగొట్టినవాడగును.

క. కనకపుసింహాసనమున

శునకముఁ కూర్చుండఁబెట్టి • శుభలగ్నమునం

దొనఁరఁగఁ బట్టముగట్టిన

వెనుకటిగుణమేలమాను • వినరాసుమతీ.

26

టీ. సుమతీ ! కనకపుసింహాసనమునన్=బంగారముతోచేయబడిన పెద్ద సింహాసనముమీద, శునకమున్=కుక్కను, కూర్చుండఁబెట్టి=బలవంతముగా గౌరవించి కూర్చుండునట్లుచేసి, శుభలగ్నమునందున్=మంచిముహూర్తమునందు, ఒనరఁగన్=చక్కగా, పట్టమున్=రాజ్యాభిషేకమును, కట్టినన్=చేసినప్పటికిని, వెనుకటిగుణము=ఇంతకుమున్ను దానికున్న బుద్ధిని, ఏల=ఎట్లు, మానున్=మానివేయును, వినరా=వినుము. (మానదు).

తా. చాల మంచిముహూర్తము చూచి కుక్క నొకబంగారుపల్లకీలో నెక్కించి పెద్దవైభవముతో పట్టాభిషేకము చేసినను మొదటినుండియు దానికున్న దుర్గుణమును [అనగా అశుద్ధమునుచూచి భక్షించుటకు సిద్ధపడుట మానదు] అట్లే నీచున కెంత గొప్పపదవివచ్చినను తన నీచపుషనిమాత్రము మానదు.

క. కప్పకు నొరగాలైనను

సర్పమునకు రోగమైన ♦ సతి తులువైనన్

ముప్పునదరిద్రుడైనను

తప్పదుమఱిదుఃఖమగుచు తథ్యమునుమఱి. 27

టీ. సుమతీ ! కప్పకున్ = కప్పకు, ఒరగాలైనన్ = ఒకకాలుకుంటిదైనను, సర్పమునకు = పామునకు, రోగమైన = జబ్బువచ్చినను, సతి = ఆడుది, తులువైనన్ = దుర్మార్గురాలైనను, ముప్పునన్ = ముసలితనమందు, దరిద్రుడైనను = ధ్విబ్బలేకపోయినను, మఱి = మిక్కిలి, దుఃఖమగుట = కష్టముకలుగుట, తప్పదు = మానదు, తథ్యము = నిజము.

తా. కప్పకొకకాలుకుంటిదైనను, పాముకుజబ్బువచ్చినను, భార్యదుర్మార్గురాలైనను, ముసలితనమందు దరిద్రమువచ్చినను, మిక్కిలివిచారముకలుగును. కప్పఎప్పుడు యెగిరి దాటుచు నడుచును. అందుచేదానికాలుకుంటియైనచో చాలదుఃఖము. దేహముతో ప్రాకిపోవునదిగాన పామునకుజబ్బుచేసిన మిగుల కష్టము. ముసలితనమునందు డబ్బుసంపాదించుటకు శక్తియుండదుగాన కుటుంబమును బోషించుకొనుట మిక్కిలి కష్టమగును.

క. కమలములు నీటఁబాసినఁ

గమలాపునిరశ్శిసోఁకి ♦ కమలినభంగిన్

దమతమసెలవులు దప్పినఁ

దమమిత్రులు శత్రులౌట ♦ తథ్యమునుమఱి. 28

టీ. సుమతీ ! కమలములు = తామరపుష్పములు, నీటఁబాసినన్ = నీటినుండి బయటకు పడలినచో, కమలాపుని = పద్మములకు స్నేహితుడైన సూర్యునియొక్క, రశ్మి = కిరణము, సోఁకి = తగిలి, కమలినభంగిన్ = చాడిపోయిన రీతిగా, తమతమసెలవులు = తామెప్పుడును ఉండుస్థానములను, తప్పినన్ = విడిచిన యెడల, తమమిత్రులు = తమస్నేహితులే, శత్రులౌట = తమకువిరోధులగుట, తథ్యము = యధార్థము.

తా. తామరపువ్వులను నీటిలోనుండి తీసి బయటపారవేసిన యెడల, తమన్నేహితుడగు సూర్యకిరణములుదాకి వాడిపోవును. ఆరీతిగానే యెవరుగాని తామున్న స్థానములనుదప్పినయెడల తమమిత్రులు తమకే శత్రులౌదురు.

క. కరణముఁ గరణము నమ్మిన

మరణాంతక మానుగాని ♦ మనలేడుసుమీ

కరణము తనసరికరణము

మఱి నమ్మక మర్థమీక ♦ మనవలె సుమతీ. 29

టీ. సుమతీ ! కరణమున్ గ్రామమునందలిలెక్కలను వ్రాయువానిని కరణము=మరియొకకరణము, నమ్మిన=నమ్మియున్నచో, మరణాంతక మానుగాని=చావునకుసిద్ధమయినంత కష్టమగునే కాని, మనలేడుసుమీ=స్వేచ్ఛగాబ్రతుకలేడు, [కావున] కరణము=ఒకకరణము తన సరికరణము=తనతో సమానమగు మఱియొకకరణమును, నమ్మక=నమ్మియుండక, మర్మము=రహస్యము, ఈక=తెలుపక, మనవలెన్=బ్రతుకవలెను.

తా. ఒకయూరికరణము వేరే మఱియొకయూరికరణమును నమ్మి యుండి తనరహస్యములు మొదలగువాని నతనికిదెల్పినచో తప్పక కష్టముకలిగితిరును. దీనిని నెరిగి యొకకరణము మఱియొక కరణమునునమ్మి యుండరాదు.

క. కరణముల ననుసరింపక

విరసంబునఁ దిన్నతిండి ♦ వికటించుఁజామీ

యిరుసునఁ గందెనఁబెట్టక

పరమేశ్వరు బండియై నఁ బాటదుసుమతీ. 30

టీ. సుమతీ ! కరణముల=గ్రామకరణములను, అనుసరింపక=వెంటనుండి ఆశ్రయింపక, విరసంబునన్=అగౌరముచే లెక్కలేనట్లుగా, తిన్న తిండి=తిన్నఅన్నము, వికటించుఁజామీ=ఒంటియందు కుదురుగానుండక

పికటించును. ఇరునునన్=బండిచెక్రముయొక్కయిరునునందు, కండె
నన్=మసియనుదానిని, పెట్టక=ఉంచక, పరమేశ్వరు బండియైనన్=
శివునియొక్కబండియైనను, పాటుడు=నడువదు.

తా. ఈశ్వరునిబండియైన నిరునునందు మసిని బూయకుండ కదలని
రీతిని కరణమును ఆశ్రయించి వానినిసంతోషపెట్టక నిర్లక్ష్యముగా తిరిగిన
వానికిఁ తిన్నఅన్నముకూడ కడుపులోనిమాడుదు. గ్రామకరణమును ఏవి
ధముగానైన సంతోషపెట్టనియెడల నతడనేకములయిన లేనిపోని కష్ట
ములనుకల్పించి బాధించును.

క. కరణము సాదైయున్నను

గరిమదముడిగినను బాము ♦ గఱవకయున్నన్

ధరఁ దేలుమీటకున్నను

గరమరుదుగ లెక్కగొనరు ♦ గదరా సుమతీ. 31

టీ. సుమతీ ! కరణము=గ్రామకరణము, సాదై=పైకిమంచివాడుగా,
ఉన్నను=ఉండినగాని, కరి=ఏనుగు, మదముడిగినను=ఏనుగుతనబలముచే
గలిగిన మదఘనువిడచినను, పాముకఱవక=కాటువేయక, ఉన్నన్=ఉం
డినను, ధరన్=భూమియందు, తేలు=వృశ్చికము, మీటక=కుట్టక,
ఉన్నన్=ఉన్నను, కరము=మిక్కిలి, అరుదుగన్=అశ్చర్యముగా,
లెక్కగొనరుగదా=లెక్కచేయరునుమా.

తా. కరణము మంచివాడుగాకనుపించినను, ఏనుగు మదములేనిదైనను;
పాముకఱవక ఊర కేయండినను, తేలుకుట్టకుండినను, జనులు లక్ష్య
పెట్టరు.

క. కనుగాయఁ గఱచిచూచిన

మనలక దన యొగరుగాక ♦ మధురంబగునా

పనగలుగుయువతులుండఁగఁ

బసిబాలులఁబొందువాఁడు ♦ పశువురసుమతీ. 32

టీ. సుమతీ ! కనుగాయన్ = లేతదగుపచ్చికాయను, కఱచిచూచినన్ = కొఱచిచూచినన్, మసలక = వెంటనే, తనయొగయ = తనకు పుట్టుకతోనే ఉన్న, ఒగరుగుణము, కాక = ఉండక, మధురంబగునా = తియ్యనిదెట్లగును, [కాదు] పస = సారము, గలయుపతులు = గలిగినయోవ్వనవతులైన స్త్రీలు, ఉండగన్ = ఉండగా, పసిబాలన్ = ఏమియు నెఱుంగని పిల్లలను, బొందు వాడు = అనుభవించువాడు, పశువుర = పశువుపంటివాడే.

తా. బొగుగా పండినపండ్లను విడిచి పచ్చికాయలను తినువానిరీతిగా యోవ్వనవతులగు స్త్రీల నేకులుండ వారినివిడిచి పసిబాలికలను బొందు వాడు నాలుగుకాళ్లుగల పశువుతో సమానుడు, వానికిని పశువునకును భేద మేమియు లేదు.

క. కవిగానివానివ్రాతయుఁ

నవరసభావములులేని ♦ నాతులవలపుం

దవలిచనుపందినేయని

వివిధాయుధకాశలంబు ♦ వృధరాసుమతీ.

విశి

టీ. సుమతీ ! కవిగానివాని = పద్యములను గద్యములను స్వయముగా వ్రాయలేనివానియొక్క, వ్రాతయు = వాక్యరచనయు, నవరసభావములు = శృంగారరసము మొదలగు రసములును, వానియందలి భావములును, లేని = యెఱుంగని, నాతుల = స్త్రీలయొక్క, వలపున్ = మోహమును, తవలి = చిక్కునడి, చనుపందిన్ = పారిపోవునట్టి యేదుపందిని, ఏయని = చంపలేనివాని, వివిధాయుధకాశలంబు = అనేకవిధములయిన బాణములయొక్క ఎక్కు పెట్టుటందలి నేర్పును, వృధరా = వృధమునుమా.

తా. కవిత్వము చెప్పలేనివాడు చేసిన గ్రంథము, శృంగారము మొదలగు రసములందలి భావములును తెలియని స్త్రీలవీఱి మోహమును, సమయము దొరకినను పందిని గొట్టజాలనివాని బాణము వేయుటయందలి నైపుణ్యమును వృధము.

క. కాదునుమీ దుస్సంగతి

పోదునుమీ కీర్తికాంత ♦ పొందినపిదప

వాదునుమీ యప్పిచ్చుట

లేదునుమీ సతులవలపు ♦ లేశమునుమతీ.

34

టీ. సుమతీ ! దుస్సంగతి = దుర్జనసహవాసము, కాదునుమీ = చేయఁ గూడదునుమా, కీర్తికాంత = కీర్తియ నెడుస్త్రీ, పొందినపిదప = లభించిన తరువాత, పోదునుమీ = విడిచిపోదునుమా, అప్పు = ఋణమును ఇచ్చుట, వాదునుమీ = జగడమునుమా, సతులవలపు = స్త్రీలకు ప్రేమ, లేశమున్ = కొంచెమును, లేదునుమీ = లేదుగదా.

తా. దుర్మార్గులతో స్నేహముచేయఁగూడదు, కష్టపడితెచ్చుకొన్న కీర్తిలొగిపోదు ; ఋణముఇచ్చుట జగడములకు కారణమగును. స్త్రీలకు నిజమైన ప్రేమ కొంచెమైన నుండదు.

క. కాముకుఁడు తనిసివిడిచిన

కోమలిఁ బరవిటుఁడు గవయఁ ♦ గోరుటయెల్లం

బ్రేమములఁ జెఱకుపిప్పికే

జీమవెనమూఁగినట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ.

35

టీ. సుమతీ ! కాముకుఁడు = స్త్రీని ఆశించినవాఁడు, తనిసి = ఆశ తీర్చుకొని సంతోషించి, విడిచినకోమలిన్ = విడిచిపెట్టిన స్త్రీని, పరవిటుఁడు = మఱియొక కాముకుడు, కవయకోరుట = సంగమించుటకు సిద్ధమగుట, ఎల్లన్ = ఎంతయు, చెఱకుపిప్పికేన్ = నమలి రసమునుపిల్చివేయఁగా మిగిలిన పిప్పికే, ప్రేమమునన్ = మిగులయిష్టముతో, చీమలు = చీమలు, వెన = శీఘ్రముగా, మూఁగినట్లు = చూట్టుకొనినట్లే, సిద్ధము = నిజము.

తా. ఒకడొక స్త్రీని ముందుగ తన ఆశతీరుసట్లు సంగమించి విడచిన పిమ్మట నాస్త్రీని వేటొకడు సంగమింపవలెనని కోరుట, పిప్పిగా నమలి

రసమును పీల్చి చెఱుకును పారవేసినదానికి చీమలు మూగునట్లే రసాభాసముగా నుండకలెప్పుడు.

క. కారణము లేని నగవును

బేరణమును లేనిలేమ ♦ పృథివీస్థలిఁ

బూరణములేని బూరెయు

వీరణములు లేని పెండ్లి ♦ వృధరానుమతీ.

36

టీ. సుమతీ ! కారణములేని నగవును = కారణములేకుండని నవ్వును, బేరణమును లేనిలేమ = రవిక తొడగకుండని యాడుదియు, పృథివీస్థలి లోన్ = భూమియందు, పూరణము = బెల్లముతోఁగలిపినపప్పుకుండ, లేని బూరెయు = లేనట్టిబూరియున్న, వీరణములు = వాద్యములు, లేని పెండ్లి = లేనట్టివివాహమును, వృధరా = వ్యర్థముగదా.

తా. తగినంతకారణములేకుండ నవ్వుటయు, రవిక తొడగకుండనున్న ఆడుదియు, బెల్లముపూర్ణముతోఁగలిపి చెయ్యనిబూరెయు, వాద్యములు లేకుండ చేసిన పెండ్లియును వ్యర్థములయినవి.

క. కులకాంతతోడ నెప్పుడు

గలహింపకు వట్టితప్పు ♦ ఘటియింపకుమీ

కలకంతకంతికన్నీ

రొలికిన సిరియింటనుండ ♦ నొల్లదు సుమతీ.

37

టీ. సుమతీ ! కులకాంతతోడన్ = మంచివంశమందు బుట్టి మంచిగుణములుగలభార్యతో, ఎప్పుడున్ = ఎవేళను, కలహింపకు = చెబ్బలాడకు, వట్టి తప్పు = లేనిపోని నేరమును, ఘటియింపకుమీ = ఆమెపై మోపకునుమా, కలకంతకంతికంటన్ (అనగా పతి ప్రత) అట్టిఆడుదానికంటినుండి విచారింపగాజారునీరు, ఒలికినన్ = జారిపడినట్టయితే, ఇంటన్ = ఆయింటియందు, సిరి = లక్ష్మి, ఉండన్ = ఉండుటకై, ఒల్లదు = యివ్వుపడదు.

తా. మంచివంశమందుపుట్టి చక్కని గుణంబులుకలభార్యపై లేని పోని నేరములను పెట్టి ఆమెతో విరోధపడకూడదు ; ఏలయనఁగా అట్టిస్త్రీలు దుఃఖించినపుడాస్త్రీలకంటెనుండి. నీరేయింటిలోజూరునో నాయెంటో లక్ష్మీయందుట కిష్టపడదు.

క. కూరిమిగల దినములలో

నేరమునెన్నడునుగలుగ ♦ నేరపుమఱియా

కూరిమివిరసంబైనను

నేరములేతోచుచుండు ♦ నిక్కముసుమతీ.

38

టీ. సుమతీ ! కూరిమి = ప్రేమ, కలదినములలోన్ = కలిగియున్న దినంబులందు, ఎన్నడును = ఎప్పటికిని, నేరములు = తప్పులు, కలుగనేరవు = కలుగవు, మఱి = కాని, ఆకూరిమి = ఆప్రేమ, విరసంబైనన్ = చెడిపోయినదైనప్పుడు, నేరములే = తప్పులే, తోచుచుండున్ = కనబడును, నిక్కము = యధార్థము.

తా. చెబ్బలాటలు స్థిరమగున్నేహముతో సున్నంతకాలము ఒకరొకరి యెడతప్పులుచేసినను గానరావు ; స్నేహమెప్పుడుచెడిపోవునో యప్పుడు నిజముగా తప్పులులేకపోయినను, అన్నియు తప్పులుగానే కనుపించును.

క. కొంచెపునరుసంగతిచే

నంచితముగఁగీడువచ్చు ♦ నదియెట్లన్నం

కించిత్తు నల్లిగఱచిన

మంచమునకుఁబెట్టువచ్చు ♦ మహిలోసుమతీ.

39

టీ. సుమతీ ! మహిలోన్ = భూమిపై, కొంచెపునరుసంగతిచేన్ = అల్పుడగు పురుషుని స్నేహముచేత, అంచితముగన్ = ఒప్పుగా, కీడు = అపకారము, వచ్చున్ = వచ్చితీరును, అది = ఆహానివచ్చుట, ఎట్లు = ఏవిధముగా, ఆన్నన్ = అనఁగా, కించిత్తునల్లి = చిన్నదగునల్లి, కఱచినన్ = కుట్టినచో, మంచమునకున్ = మంచమునకు, పెట్టు = చెబ్బులు, వచ్చున్ = వచ్చితీరును.

తా. నల్లలన్న మంచమునకు చెబ్బలు తగిలినవిధంబుగా నీచునితోటి స్నేహమువలన గొప్పఅపదలు సంభవించును ; ఆకారణమున నీచులతో స్నేహము చేయఁగూడదు.

క. కొక్కొక్కమెల్లఁజదివినఁ

జిక్కనివాఁడైన రాజ ధ చంద్రుండైన

మిక్కిలిరొక్కములియ్యక

చిక్కదురా వారకాంత ధ సిద్ధమునుమతీ.

40

టీ. సుమతీ ! కొక్కొక్కము=కామకాస్త్రము, ఎల్లన్=అంతయు, చదివినన్=చదివినను, చిక్కనివాఁడు=చాలఅందమైనవాఁడు, ఐనన్=అయినను, రాజచంద్రుడైనన్=గొప్పరాజైనను, మిక్కిలిరొక్కములు=చాలాసామ్రాటలు, ఇయ్యక=ఇయ్యకుండగా, వారకాంత=భోగముస్త్రీ, చిక్కదురా=వశముగాదురా, సిద్ధము=ఇది ప్రసిద్ధమైనదే.

తా. కామకాస్త్రమునందలి రహస్యములను జదివి రగడుదేరినవాడైనను చాల సౌందర్యసంతుండైనను, గొప్పరాజైనను చాల డబ్బియ్యకుండ వేశ్యాస్త్రీ స్వాధీనముగాదు. భోగముదానికి ధనమే ప్రధానమగుటయే దీనికి కారణము.

క. కొఱగాని కొడుకువుట్టిన

కొఱగామియె కాదుతండ్రి ధ గుణములుచెఱుచుం

జెఱుకుతుద వెన్నువుట్టినఁ

జెఱుకునఁ దీఁపెల్లఁజెఱుచు ధ సిద్ధమునుమతీ.

41

టీ. సుమతీ ! కొఱగానికొడుకు=ప్రయోజకత్వమును సరిపాదించని పుత్రుఁడు, పుట్టినయెడల=జనించినచో, కొఱగామియె=ఒక ప్రయోజకత్వముమాత్రమే లేకపోవుటకాదు, తండ్రిగుణములు=తనతండ్రికిదివఱకున్న మంచిగుణములనుకూడ, చెఱుచున్=చెడునట్లుచేయును, చెఱుకుతుదన్=చెఱుకుగడకుచివరను, వెన్నుపుట్టినన్=కంకిపుట్టినచో, చెఱుకునన్=చెఱుకు

కట్టయందలి, తీ పెల్లన్=తియ్యదనమునంతను, చెఱచున్=పోగొట్టును, సిద్దము=యధార్థము.

తా. చెఱచుగడకు చివర కంకివేసినట్టయితే, ఆకంకియే కాకుండ మిగిలిన గడయొక్క మాధుర్యముకూడ నుండదు. కట్ట వెన్నవేయఁగానే రుచి తగ్గిపోవును ; ఆతీతిగానే కుమారుడు. మంచి గుణవంతుండు కానిచో తలిదండ్రులకుఁ గూడ యిదివరకున్నకీర్తిపోయి అపకీర్తివచ్చును.

క. కోమలివిశ్వాసంబును

బాములతోఁజెలిమి యన్య భామలవలపున్

వేముల తియ్యదనంబును

భూమిశుల నమ్మికలును భొంకురనుమతీ. 42

టీ. సుమతీ ! కోమలి విశ్వాసంబును=స్త్రీకి నమ్మకముండుటయు, పాములతో=సర్పములతో, చెలిమి=స్నేహంబును, అన్యభామల వలపున్=యితరస్త్రీలయొక్క హాహంబును, వేములతియ్యదనంబును=వేఁపచెట్లయొక్క మాధుర్యమును, భూమిశుల నమ్మికలును=రాజులయొక్క విశ్వాసంబులును, భొంకుర=అబద్ధమే.

తా. అడుదాని నమ్మికయును, పాములతోడి సహవాసంబును, వేఁపచెట్లకు తీపియుండుటయును, యితరుల ఆడవాండ్రకు యిష్టమును రాజులయొక్క విశ్వాసంబులును సిరమై నిజముకావు.

క. గడనగలమగనిఁ జూచిన

నడుగుడుగున మడుగులెరుచుదు రతివలు దమలో

దడనుడుగుమగనిఁజూచిన

నడవీచుగు వచ్చెనంచు సగుదురు సుమతీ. 43

టీ. సుమతీ ! గడన=ఆర్జనము, గలమగనిన్=ఉన్న పెనిమిటిని, చూచినన్=చూచినచో, అతివలు=స్త్రీలు, అడుగుడుగునన్=ప్రతిఅడుగునకును, మడుగుల=బట్టమడతలు, ఇడుదురు=పెట్టుచుందురు, గడన=ఆర్జనము,

ఉడుగుమగనిన్ = చేయలేనిభర్తను, చూచినన్ = చూచినయెడల, నడపీ
నుఁగు = నడవగలశవము, వచ్చెననుచున్ = వచ్చెననుచు, తమలోన్ = తమహృ
దయములందు, నగుదురు - నవ్వుదురు.

తా. స్త్రీలు యెక్కువగా ధనము సంపాదించు తమభర్తలకు రాగానే
పాదమెక్కుడ నటగిపోవునో యనునట్లుపచారము చేయుదురు. ధనము
నార్జనచేయని భర్తవచ్చినచో లక్ష్యముచేయక అయిష్టమును చూపుదురు.

క. చింతింపకు కడచినపని

కింతులు వలతురని నమ్మి ♦ కెంతయుమదిలో

సంతఃపురకాంతలతో

మంతనములు మాను మిదియె ♦ మతమురసుమతీ. 44

టీ. సుమతీ ! కడచినపనికిన్ = అయిపోయినకార్యమునకు, చింతిం
పకు = విచారము నొందకుము, ఇంతులు = ఆడవాండ్లు, వలతురని = ప్రేమిం
తురనుకొని, మదిలోన్ = హృదయమున, ఎంతయు = లేక మైనను, నమ్మకు =
నమ్మియుండవద్దు, అంతఃపురకాంతలతో = రాజివాసమునందుండు స్త్రీల
తో, మంతనమును = రహస్యముగ మాడలాడుట, మాఘము = మానివేయుము,
ఇదియే = ఇదే, మతముర = యిష్టమునమా.

తా. అయిపోయినదానినిగురించి విచారించవద్దు. స్త్రీలప్రేమ నిజ
మైనదని నమ్మకుము. అంతఃపురస్త్రీలతో రహస్యముగ మాటలాడకుము.
ఇవేవియు మంచివికావునుమా.

క. చీమలు పెట్టినపుట్టలు

పాములకిరవై నయట్టు ♦ పామరుఁడుదగన్

హేమంబుఁగూడఁబెట్టిన

భూమిఁగులపాలఁజేరు ♦ భువిలోనుమతీ. 45

టీ. సుమతీ ! భువిలోన్ = భూమియందు, చీమలు, పెట్టినపుట్టలు =
తమకై పెట్టుకొన్న పుట్టలు, పాములకున్ = సర్పములకు, ఇరవైనయట్లు =

సానమయినవిధమున, పామరుఁడు=మూర్ఖుఁడు, హేమంబున్=బంగారమును, తగన్=ఒప్పునట్లుగా, కూడబెట్టినన్=నిలువచేసినచో, భూమిశుల పాలన్=రాజులయొక్క సన్నిధిని; చేరున్=చేరితీరును.

తా. చీమలు పెట్టినపుట్టలు తుదకు పాములకు నివాసంబులగును. అట్లే నీచుడు తాననుభవించక అధికముగా ధనము గడించి కూడబెట్టిన యెడల, చివరకా ధనము రాజుల వశమగును. కావున గడించిన ధనమును మంచి యుపయోగమునకుఁ జేపలయును.

క. చుట్టములు గానివారలు

చుట్టములము నీకటంచు ♦ సాంపుదలీర్ప

నెట్టుకొని యాశ్రయింతురు

గట్టిగ ద్రవ్యంబుగలుగఁ గదరానుమతీ.

46

టీ. సుమతీ! చుట్టములు కానివారలు=బంధువులుకానట్టి మనుజులు, గట్టిగన్=విస్తారముగా, ద్రవ్యంబు=డబ్బు, కలుగన్=ఉండగానే, నీకున్=నీకు, చుట్టములము=బంధువులము, అటంచున్=అని పలుకుచు, సాంపు=అందము, తలీర్పన్=ఒప్పుగా, నెట్టుకొని=ప్రయత్నించి, ఆశ్రయింతురు=నేవింతురు, కదరా=జేసుకదా.

తా. ధనమును సంపాదించఁగానే యదివఱలో ఎప్పుడును బంధువులుకానివారైనను మేము మీకు బంధువులమని వరుసలుజెప్పుచు ధనపంతుల నాశ్రయించెదరు.

క. చేతులకుఁ దొడవుదానము

భూతలనాథులకుఁ దొడవు ♦ బాంకమి ధరలో

నీతియ తొడ వెవ్వారికి

నాతికి మానంబుతొడవు ♦ నయముగనుమతీ.

47

టీ. సుమతీ! చేతులకున్=చేతులకు, దానము=ఇవి, తొడవు=భూమణము, ధరలోన్=భూమిపై, భూతలనాథులకున్=ప్రభువులకు, బాంకమి=అబద్ధముపలుకకుండుటయే, తొడవు=అలంకారమువంటిది, ఎవ్వా

రికిన్=అందరికి, నీతియ=న్యాయము పలుకుటయే, తొడవు=అలంకారము, నాతికిన్=అడుదానికి, నయముగన్=చక్కగా, మానంబు=మంచి తనము, తొడవు=అలంకారమువంటిది.

తా. చేతులకు దేనినైన యితరులకు దానముచేయుట, రాజులకు సత్యముపలుకుట, 'స్త్రీ'లకుమానము, సమస్తజనులకు న్యాయావలంబనమును ఆభరణములవలె కాంతినిచ్చును.

క. తడవోర్వక యొడలోర్వక

కడువేగంబడిసిపడినఁ ♦ గార్వంబగునే

తడవోర్చిన నొడలోర్చినఁ

జెడిపోయిన కార్వమెల్లఁ ♦ జేకులునుమతీ.

48

టీ. సుమతీ ! తడవు=అలస్యమును, ఓర్వక=సహింపక, ఒడలు=శరీరమును, ఓర్వక=సహింపక, కడున్=మిక్కిలి, వేగంబు=పడితో, అడిచిపడినన్=మండిపడినయెడల, కార్వంబు=పని, అగునే=సాధ్యమగునా? కాదు. తడవు=అలస్యమును, ఓర్చినన్=ఓపికతో నాగినను, ఒడలు=దేహమును, ఓర్చినన్=సహించినను, చెడిపోయిన కార్వము=పాడయినపని, ఎల్లన్=అంతయును, చేకూరును=సిద్ధించును.

తా. తొందరపడక శరీరమునుపంచిపనిచేసికొనినవారికి జెడిపోయిన కార్వములుకూడ మంచివిగా నగును. తొందరపడి కష్టపడక మాకేమని గర్వపడి చేసినకార్వము లెవరికైనను సిద్ధముకానున్న కార్వమైనను చెడిపోయితిరును.

క. తనకోపమె తనశత్రువు

తనశాంతమె తనకురక్ష ♦ దయచుట్టంబో

తన సంతోషమె స్వర్గము

తనదుఃఖమె నరకమండ్రు ♦ తథ్యముసుమతీ.

49

టీ. నుమతీ ! తనకోపమే=తనయొక్కకోపమే, తనశత్రువు=తనవిరోధి, తనశాంతమే=తనయొక్కసెమ్మదియే, తనకుశ=తనకు, రక్ష=రక్షించునది, దయ=దయ, చుట్టంబు=బంధువు, ఔన్=అవును, తనసంతోషమే=తనయొక్కఅనందమే, స్వర్గము=ఇంద్రపదవి, తనదుఃఖమే=తనవిచారమే, నరకము=యమలోకము, అంధ్రు=అనియందురు, తథ్యము=యదార్థము.

తా. కోపమున్నవానికిక విరోధియుండనక్కరలేదు. విరోధిబాధపెట్టునట్లు తనకోపమే తనను బాధించును; తనశాంతమే తననురక్షించును; తనదయయే బంధువునలెనాదరించును; తనసంతోషమే తనకుస్వర్గముఖముకంటె సెక్కువనుఖమును కలుగఁజేయును, తనదుఃఖమే తనకు నరకమువలె బాధపెట్టును.

క. తనయూరి తపసితనమును

దనపుత్రుని విద్యపెంపుఁ ♦ దననతిరూపుం

దనపెరటి చెట్టుమందును

మనసున వర్ణింపరెట్టి ♦ మనుజులు నుమతీ. 50

టీ. నుమతీ ! తనయూరి తపసితనమును=తనగ్రామమునందు తనతపోనిష్ఠయు, తనపుత్రునివిద్యపెంపున్=తనకుమారునియొక్క విద్యావిశేషంబును, తననతిరూపున్=తనభార్యయొక్క అందమును, తనపెరటిచెట్టుమందును=తనఘంటిదొడ్డిలోఁ బెరుగుచున్న చెట్టుయొక్క యావళిమును, మనసునన్=ఇష్టముతో, ఎట్టిమనుజులున్=ఎటువంటి మానవులును, వర్ణింపరు=పెచ్చరు.

తా. తన గ్రామమునందుఁజేయు ఎక్కువతపస్సును, కొడుకుయొక్క ఎక్కువ చదువును, భార్యయొక్క అందంబును, తనపెరటిచెట్టు మందును ఏమనుష్యులుకూడ పొగడి చెప్పుకొనరు.

క. తనకలిమి యింద్రభోగము

తనదుఃఖమె సర్వలోక ♦ దారిద్ర్యంబున్

తనచావు జలప్రళయము

తనవలచినయదియె రంభ ♦ తథ్యమునుమతీ. 51

సుమతీ ! తనకలిమి=తనభాగ్యమె, ఇంద్రభోగము=దేవేంద్రసుఖము పంటిది, తనదుఃఖమె=తనయేడుపే, సర్వలోకదారిద్ర్యంబున్=సమస్తలోకములయందునిండియున్నదారిద్ర్యము, తనచావు=తనుచచ్చుటే, జలప్రళయము=యుగాంతమునందు వచ్చునీటికప్పము, తనవలచినదియె=తానుప్రేమించినస్త్రీయే, రంభ=రంభయనుపేరుగల దేవవేళ్య, తథ్యము=యదార్థము.

తా. తనకు భాగ్యముండుటే తనకు నింద్రభోగముగనుండును. తాను విచారించుచుండుటయే సకలలోకములకు దారిద్ర్యముపట్టినట్లు తలంచును. తనమరణమే ప్రళయకాలమందలి జలమయమైన యువద్రవముగానెంచును. తాను కోరిన ఆడుదియే రంభయనుకొనును. ఇట్లుతన నుఖదుఃఖములను సర్వలోకసామాన్యముగ నరుడు తలంచును.

క. తనవారు లేనిచోటను

జనవింఛుక లేనిచోట ♦ జగడము చోటన్

అనుమానమైనచోటను

మనుజునకును నిలువదగదు ♦ మహిలోనుమతీ. 52

టీ. సుమతీ! మహిలోన్=భూమియందు, తనవారు=తనచుట్టములు, లేనిచోటను=లేనిచోట, చనువు=చనుమానము, ఇంచుక=కొంచు మైనను, లేనిచోటన్=లేనిప్రదేశమందును, జగడముచోటన్=కలహముగలస్థలమునందును, అనుమానమైనచోటను=సందేహముగల ప్రదేశమునందును, మనుజునకున్=మనుష్యునకు, నిలువన్=నిలుచుట, తగదు=యోగ్యముకాదు.

తా. తనకు దగ్గరబంధువులు లేనిచోటను తనకు జనువులేని ప్రదేశమందు, అనుమానము గలచోటను మనుజులుండరాదు.

క. తమలము సేయనినోరును

రమణుల చనుమొలమీద ♦ రాయనిమేనుం

గమలములు లేనికొలకును

హిమధాముఁడు లేనిరాత్రి ♦ హీనము నుమతీ. 53

టీ. సుమతీ ! తమలము = తాంబూలము, సేయనినోరును = వేసికొన నట్టి నోరును, రమణులచను మొలమీదన్ = స్త్రీలచంటిచివరలందు, రాయ నిమేనున్ = రాయనిశరీరమును, కమలములు = పద్మములు, లేనికొలకును = లేనట్టి చెఱువున్న, హిమధాముఁడు = చంద్రుఁడు, లేనిరాత్రి = ఉండని రాత్రియును, హీనము = కాంతివిహీనమైనది.

తా. తాంబూలమును వేసికొననినోరు శుభ్రముగానుండును, పురుషనిశరీరము ఆడుదానిచంటి మొలలను పెట్టి రాచిన సుఖమునిచ్చును, సరస్సునందు పద్మములున్న శోభ తెచ్చును ; రాత్రియందు చంద్రుడున్న ప్రకాశము గలుగును.

క. తలనుండు విషము ఫణికిని

వెలయంగాఁ దోఁకనుండు ♦ వృశ్చికమునకున్

దలతోకయనక యుండును

ఖలునకు నిలువెల్లవిషము ♦ గదరాసుమతీ. 54

టీ. సుమతీ ! ఫణికిని = పామునకు, విషము = విషము, తలన్ = శిరస్సున, ఉండున్ = ఉండును, వెలయంగాన్ = విస్తారముగా, వృశ్చికమునకున్ = తేలునకు, తోకయందు, ఉండున్ = ఉండును, ఖలునకున్ = దుర్మార్గునకు, నిలువెల్లన్ = దేహమంతటను, విషముగదరా = విషముండునుగదా.

తా. పామునకునోటియందును, తేలునకుదోకయందును మాత్రము విషముండునుకాని దుర్మార్గునకు తల తోకయను నిర్ణయంబులేక శరీరమంతటను విషమేయుండును. కనుక దుర్మార్గునిజోలికఁ పోవఁ గూడదు.

క. తనపొడుగుధనముఁబోసిన

వెలయాలికి నిజములేదు ♦ వివరింపంగాఁ

దలదడవి బాసఁజేసిన

వెలయాలినినమ్మగాదు ♦ వినురాసుమతీ.

55

టీ. సుమతీ ! తలపొడుగు=తలయంతయెత్తు, ధనమున్=ధనమును, పోసినన్=పోసినప్పటికి, వెలయాలికిన్=బోగముదానికి, నిజము=యదార్థము, లేదు=(ముఖమానుండి) రాదు; వివరింపంగాన్=విచారింపంగా, తలన్=నెత్తిమీఁద; తడవి=చెయివేసి, బాసన్=ప్రమాణము, చేసినన్=చేసినప్పటికిని, వెలయాలిని= బోగముదానిని, నమ్మరాదు=నమ్మకూడదు; వినురా=వినుము.

తా. తానెంతయెత్తుండునో అంతయెత్తునను ధనముగ్రమ్మరించినను బోగముదికపటము లేకుండ మాటలాడదు. కాబట్టి నెత్తిమీఁదఁ జేయినట్టుకొని ప్రమాణముచేసినను బోగముదానిని యెప్పుడును నమ్మకూడదు.

క. తలమాసిన నొలుమాసిన

వలువలుమాసినను బ్రాణ ♦ వల్లభునైనం

కులకాంతలైఁగోతురు

తిలకింపఁగ భూమిలోనఁ ♦ దిరముగనుమతీ.

56

టీ. సుమతీ ! భూమిలోన్=లోకమందు, తిలకింపఁగాన్=చూడఁగా, తల=శిరస్సు, మాసినన్=మాసినను, ఒడలు=శరీరము, మాసినన్=మట్టియైనను, ప్రాణవల్లభునైనన్=భర్తనయినను, కులకాంతలై=కులస్త్రీలయినను, దిరముగన్=నిజముగా, గోతురు=యిష్టపడుదురు.

తా. భర్తలైనను, దలమాయకుండినను శరీరము మట్టిపట్టకుండినను కట్టుకొనుబట్టలు మాయకయుండినను, తక్కులేనిచో గులస్త్రీలకైనను గోతపుట్టకమానదు. కులస్త్రీలుకానివారి విషయము చెప్పనక్కఱియేలేదు.

క. తాననుభవింపనర్థము

మానవపతిఁ జేరుఁగొంత ♦ మఱిభూగతమాఁ

గానలనీఁగలుగూర్చిన

తేనియయొరుఁజేరుఁట్లు ♦ తిరముగసుమతీ.

57

టీ. సుమతీ ! కానలన్ = అడవులయందు, ఈఁగలు = తేనెటీగలు, కూర్చినతేనియ = కూడఁబెట్టినతేనె, ఒరున్ = పరుని, చేరునట్లు = చేరువిధముగా, తాను, అనుభవించుని = ఉపయోగించుకొనని, అర్థము = ధనము, తిరముగన్ = నిజముగా, కొంత = కొంతభాగము, మానవపతిన్ = రాజును, చేరున్ = చేరును, మఱి = మఱియును, కొంత = కొంతభాగము, భూగతము = నేలపాలు, ఔన్ = అగును.

తా. పనమునందు తేనెటీగలు పుష్పములనుండి తీసినపూదేనె యీఁగలకు దొరకక పరులకు లభించునట్లు, మనుజుఁడు తానుపయోగించక కూడఁబెట్టినధనము కొంతరాజులపాలును, కొంతనేలపాలునయి పోవును. అనఁగా ధనమునులోభించి కూడఁబెట్టక తగినరీతినిచెచ్చబెట్టవలయును.

క. దగ్గఱగొండెముసెప్పెడు

ప్రెగ్గడపలుకులకు రాజు ♦ ప్రియుఁడై మఱితా

నెగ్గుప జకాచరించుట

బొగ్గులకైకల్పతరువుఁ ♦ బొడుచుటనుమతీ.

58

టీ. సుమతీ ! దగ్గఱన్ = సమీపమున, కొండెము = అబద్ధము చెప్పెడు, ప్రగ్గడపలుకులకున్ = చెప్పనట్టిమంత్రివాక్యములకు రాజు, ప్రియుడై = యిష్టముకలవాడై, మఱి = మఱియు, తాన్ = తాను, ఎగ్గు = అపకారమును, ప్రజలకున్ = లోకులకు, ఆచరించుట = ఒనర్చుట, బొగ్గులకై = మసికొరకు, కల్పతరువున్ = కల్పవృక్షమును, పొడుచుట = పీకివేయుటవంటిది.

తా. మసిబొగ్గులు కావలసినకార్యములుచేసి కోరినఫలములనుయిచ్చు శక్తిగలకల్పవృక్షమునుగొట్టుట యెంతబాగుగానుండునో లేనిపోనిచాడ్చీలు చెప్పనట్టి చెడ్డమంత్రి మాటలనమ్మి రాజాప్రజలను శిక్షించుటయు అపకారముగానే ఉండును.

క. ధనవతిసఖుడై యుండిన

నెనయంగాళివ్రుండుభిక్షు ♦ మెత్తగవలసెం

దనవారి కెంతగలిగిన

దనభాగ్యమె తనకుఁగాక ♦ తథ్యమునుమతీ. 59

టీ. సుమతీ! ధనవతి = కుబేరుఁడు, సఖుడై = మిత్రుడయి, ఉండినన్ = ఉన్నను, ఎనయంగాన్ = బాగుగా; శివుడు = ఈశ్వరుఁడు, బిచ్చమును, ఎత్తఁగవలసెన్ = అడుగవలసివచ్చెను; తనవారికిన్ = తనచుట్టములకు, ఎంతగలిగినన్ = ఎంతభాగ్యముయొన్నను, తనభాగ్యమే = తనయదృప్తమే, తనకున్ = తనకు, కాక = అవునుగాక; పరులభాగ్యము తనకును దనసంపదపరులకును రానేరదు; తథ్యము = నిజము.

తా. కుబేరునకెన్నిధనరాసులుకలకొట్టున్నను అతనికిన్నేహితుఁడైన ఈశ్వరుఁడుముష్టియైత్తియే జీవింపఁవలసివచ్చెను కానిశివునికి, కుబేరుని అయిశ్వర్యమిచ్చలేదు. కాబట్టి యెవరి యదృష్టమువారిదేకాని ఒకరిది యితరులకురాదు.

క. ధీరులకుఁజేయుమేలది

సారంబగు నారికేళ ♦ నలిలముభంగిక

గౌరవమున మఱిమీఁదట

భూరిసుఖావహమునగును ♦ భువిలోసుమతీ. 60

టీ. సుమతీ ! ధీరులకున్ = బుద్ధిమంతులకు, చేయమేలది = చేయు మంచిపని, నారికేళ సలిలముభంగిన్ = కొబ్బరికాయలోని నీటివలె, సాగ మగున్ = మంచిదగును, భువిలోన్ = భూమియందు, మఱి = అంతేకాక, మీఁదటన్ = తరువాత, గౌరవమునన్ = గౌరవముతో, భూరిసుఖావహ మున్ = గొప్ప సౌఖ్యమును జేయునదియకూడ, అగును = అవును.

తా. కొబ్బరిచెట్టును చక్కగా నీరువోసి పెంచిన నది ఫలించితిరిగి తియ్యనినీరును దియ్యనికొబ్బరియు నిచ్చును. ఆరీతిగానే మంచిగుణము కలవారికి నుపకారము చేసినయెడల తిరిగి ప్రత్యుపకారమును బొందు టయేకాక మిగుల గౌరవమును, సౌఖ్యమును, బొందగలరు.

క. నడువకుమీ తెరువొక్కట

గుడవకుమీ శత్రునింట ♦ కూరిమితోడన్

ముడువకుమీ పరధనముల

నుడువకుమీ యొరులమనసు ♦ నొవ్వగసుమతీ. 61

టీ. సుమతీ ! ఒక్కటన్ = ఒంటరిగా, తెరువు = మార్గమున, నడువ కుమీ = నడువవద్దు, కూరిమితోడ = ఇష్టముతో, శత్రునింటన్ = విరోధి యింట, కుడువకుమీ = భోజనముచేయకు, పరధనములన్ = ఇతరులడ బ్బును, ముడువకుమీ = మాటకట్టవద్దు, ఒరులమనసు = ఇతరుల హృదయము, నొవ్వగన్ = నొచ్చునట్లు, నుడువకుమీ = మాట్లాడుకుము.

తా. ఒంటరిగా దూరపు ప్రయాణము చేయకుము ; శత్రుగృహమున నిష్టముతో నేమియు తినకుము, పరులధనము నపహరింపకుము, విను వారికి కష్టముగలుగునట్లు మాటలాడుకుము.

క. నమ్మకు సుంకరిజూదరి

నమ్మకు మగసాలవాని ♦ నటువెలయాలిన్

నమ్మకు మంగడివానిని

నమ్మకుమీ వామహస్తా ♦ నవనిశుమతీ. 62

టీ. సుమతీ ! సుంకరిన్ = పన్ను పనులు చేయువానిని, జూదరిన్ = జూదమాడువానిని, నమ్మకు = నమ్మకుము, అగసాలవానిన్ = కంసాలివానిని నమ్మకుము, అంగడివానిని = దుకాణముపెట్టి యమ్ముకొనువానిని, నమ్మకుము, అవనిని = భూమియందు, వామహస్తాన్ = పుట్టచేతివానిని, నమ్మకుమీ = నమ్మకునుమా.

తా. పన్నులు పనులు చేయువానిని, జూదమాడువానిని, కంసాలివానిని, బోగముదానిని, దుకాణమువానిని, పుట్టచేతితో పనులు చేయువానిని, వీరినినమ్మి యెప్పుడును కార్యములు చేయకుము, అట్లు చేసిన నష్టముకలుగును.

క. నయమునఁ బాలుంద్రావరు

భయమునను విషమ్మునైన ♦ భక్షింతురుగా

నయమెంతదోసకారియొ

భయమే చూపంగవలయు ♦ బారుగనుమతీ. 63

టీ. సుమతీ ! నయమునన్ = మంచితనముచేత, పాలున్ = పాలైనను, త్రావరు = త్రాగరు, భయమునన్ = బెడరింపుచేత, విషమ్మునైనన్ = విషమునయినను, భక్షింతురుగా = తిందిరుగదా, నయము = మెత్తదనము, ఎంతదోసకారియొ = ఎటువంటి దోసమునుజేయునదో, బాగుగన్ = చక్కగా, భయమే = భయమునే, చూపంగవలయున్ = అగుపఱుపవలయును.

తా. మంచిమాటలు చెప్పి పాలుత్రాగుచున్నను త్రాగరు. బెడరించిన విషమునైన తాగుదురుకాన నయమున కార్యములు నెరవేరియెడల భయపెట్టియే చేసికొనవలయును.

క. పరసతులు మేరఁదప్పినఁ

దిరిమొప్పఁగ విధవయింటఁ ♦ దీర్పరియైనఁ

గరణము వైదికుఁడైనను

మరణాంతకమౌనుగాని ♦ మానదుసుమతీ.

64

టీ. సుమతీ ! నరపతులు=రాజులు, మేరన్=హద్దును, తప్పినన్=తప్పినను, తిరము=స్థిరము, ఒప్పగన్=ఒప్పుగట్టు, విధవ=భర్త లేనిస్త్రీ, ఇంటన్=గృహమునందు, తీర్పరి=న్యాయముచెప్పనది, వినన్=అయినను, కరణము=గ్రామకరణము, వైదికుఁడు=వేదాచార పరుఁడు, వినను=అయినను, మరణాంతకము=చావుపర్యంతము, ఔను=అవునుకాని, మానదు=తప్పదు.

తా. రాజులు న్యాయాన్యాయములు చూడకపోయినను, విధవకు ఇంట్లోపెత్తనమున్నను, గ్రామకరణమునకు లౌకికవ్యవహారములు తెలియకున్నను చావుసిద్ధము.

క. నవరస భావాలంకృత

కవితాగోష్ఠియును మధుర ♦ గానంబు సుదా

నవివేకికెంతఁజెప్పినఁ

జెవిటికి సంకూదినట్లు ♦ సిద్ధముసుమతీ.

65

టీ. సుమతీ ! తాన్=తాను, అవివేకిన్=వివేకములేనివానికి, నవరసభావాలంకృత కః తాగోష్ఠియు=తోమ్మిదియగుశృంగారరసము మొదలగు రసములతోను భావములతోను అలంకరింపబడిన కవిత్వప్రసక్తియు, మధుర గానంబును=చెవికింపగుసంగీతమును, ఎంతఁజెప్పినన్=ఎంతచెప్పినను, చెవిటికిన్=చెవిటివానికి, సంకు=శంఖము, ఊదినట్లు=పూరించి నట్లే, సిద్ధము=నిజము.

తా. వివేకములేనివానికి నవరసములతోడను గూడినకవిత్వవిషయమై యెంతబోధించిననుఁ మనోహరమైన సంగీతమునేర్పబోయినను, చెవిటివానికి శంఖమూదినను, తెలియక నిరర్థకమైనట్లులాభముండదు.

క. నవ్వకుమీ సభలోపల

నవ్వకుమీ తల్లిదండ్రు ♦ నాథులతోడన్

నవ్వకుమీ పరసతి తో

నవ్వకుమీ విప్రవరుల ♦ నయముగసుమతీ.

66

టీ. సుమతీ! సభలోపలన్ = సభలయందు, నవ్వకుమీ = నవ్వకుము, తల్లిదండ్రునాథులతోడన్ = తల్లితోడను, తండ్రితోడను, ప్రభువుతోను, నవ్వకుమీ = నవ్వకుము, పరసతితో = ఇతరులభార్యతో, నవ్వకుమీ = వేళాకోళముచేయుకుము, విప్రవరులన్ = బ్రాహ్మణోత్తములనుజూచి, నవ్వకుమీ = పరిహాసముచేయుకు, నయము = మేలు, అగున్ = అగును.

తా. సభలోనవ్వకుమాడదు, తల్లిదండ్రులతోను; అధికారితోను పరిహాసముచేయరాదు. పరస్త్రీలతో నవ్వచుమాటలాడకుము, బ్రాహ్మణోత్తములను వేళాకోళముచేయరాదు.

క. నీరేప్రాణాధారిము

నోరేరసభరితమైన ♦ నుడువులకెల్లన్

నారేనరులకురత్నము

చీరేశ్వంగారమండ్రు ♦ సిద్ధముసుమతీ.

67

టీ. సుమతీ! నీరే = ఉదకమే, ప్రాణాధారిము = బ్రతుకుటకుసాధనము, నోరే = ముఖమే, రసభరితమైన = రసముతోనిండిన, నుడువులకెల్లన్ = మాటలకన్నిటికిని, ఆధారిము = సాధనము, నరులకున్ = పురుషులకు, నారే = ఆడుదే, రత్నము = సరియైనఅలంకారమువంటిది, చీరే = చీరయే, శ్వంగారమండ్రు = సింగారమనిచెప్పదురు, సిద్ధము = యదార్థము.

తా. నీరుసమస్తజంతుజాతులకుగూడ నాధారిము, రసవంతముగమాటాడుటకు నోరేసాధనము, మనుష్యులకందరకును స్త్రీ మంచిఅలంకారమువంటిది, శ్వంగారమును చీరయేడెచ్చును.

క. పగవల దెవ్వరితోడను

వగవంగావలదు లేమి ♦ నచ్చినపిదపం

దెగనాడవలదు సభలను

మగువకు మనసియ్యవలదు ♦ మహిలోనుమతీ. 68

టీ. సుమతీ ! ఎవ్వరితోడను = ఏమనుష్యులతోను, పగ = విరోధము, వలదు = కూడదు, లేమి = దారిద్ర్యము, వచ్చినపిదపన్ = వచ్చినతర్వాత, వగవంగాన్ = విచారపడుట, వలదు = కూడదు, సభలను = సభలయందు, తెగన్ = కఠినముగా, అడవలదు = మాట్లాడకూడదు, మహిలోన్ = లోకమునందు, మగువకున్ = స్త్రీకి, మనను = తనమనస్సును, (అనగా మనసులో యభిప్రాయమును) ఇయ్యకూడదు = చెప్పకూడదు.

తా. ఎవ్వరితోను గలపింపకూడదు. దారిద్ర్యము వచ్చినప్పుడు ధైర్యము విడువకుము. సభలో కఠినముగా మాట్లాడకుము. అడుదానితో మనసులోని యభిప్రాయమును వెల్లడింపకూడదు.

క. పతికడకుఁ దన్నుఁగూర్చిన

సతికడకును వేల్పుకడకు ♦ సద్గురుకడకుఁ

సుతుకడకు రిత్తచేతుల

మతిమంతులు చనరు నీతి ♦ మార్గమునుమతీ. 69

టీ. సుమతీ ! పతికడకున్ = రాజుదగ్గఱకును, తన్నున్ = తనను, గూర్చిన సతికడకున్ = ప్రేమించిన పెండ్లాముదగ్గఱకును, వేల్పుకడకున్ = దేవునిదగ్గఱకును, సద్గురుకడకున్ = యోగ్యుడైన ఉపాధ్యాయునిదగ్గఱకును, సుతుకడకున్ = తమవారునిదగ్గఱకును, రిత్తచేతులన్ = వట్టిచేతులతో, మతిమంతులు = బుద్ధిమంతులు, చనరు = వెళ్లరు, నీతిమార్గము = అదియే మంచిపద్ధతిమార్గము.

తా. నీతిపద్ధతి నెఱిగిన బుద్ధిమంతులు, రాజును దేవుని ఉపాధ్యాయుని జూడఁదలచినపుడు వట్టిచేతులతో వెళ్లరు. పండ్లు, పువ్వులు మొదలగువానిని బట్టుకొనివెళ్లి దర్శనము చేయవలెను. భార్యవద్దకు బోవునపుడు

ఆమెకు నిష్ఠమగు వస్తువును పట్టుకొని వెళ్లవలెను. కుమారుని దగ్గఱకు బోవు నపుడు తినెడు వస్తువునేదేని పట్టుకొనిపోవలెను. అట్లుపట్టుకొని వెళ్లనిచో గౌరవింపరు.

క. పనిసేయు నెడల దాసియు

ననుభవమునరంభ ముంత్రి ♦ యాలోచనలం

దున భుక్తియెడలఁ దల్లియు

ననఁ దనకులకాంత యుండ ♦ నగురాసుమతీ. 70

టీ. సుమతీ ! పని=పనిని, చేయునెడలన్=చేయునమయమున, దాసి యున్=దాసియు, అనుభవమునన్=భోగకాలమున, రంభ=రంభయు, ఆలోచనలందున=ఆలోచనల చెప్పనపుడు, ముంత్రి=ప్రధానియు, భుక్తియెడలన్=భోజనముపెట్టుకాలమున, తల్లియున్=తల్లియు, అనన్=అనునట్లు, తనకులకాంత=తనభార్య, ఉండన్=ఉండుట, అగురా=తగును.

తా. పనిపాటలు చేయుకాలమున బద్ధకిములేక దాసివలెను, భోగము నందు రంభరీతిగను, ఆలోచనఁ గావలసియున్నపుడు ముంత్రివిధంబుగాను, భోజనముపెట్టువేళ తల్లిపోల్క భార్య యుండవలెను.

క. పరనారీసోదరుడై

పరధనముల కానపడక ♦ పరులకుహితుడై

పరులు దనుఁబొగడనెగడియుఁ

బరులలిగిన నలుగనతఁడు ♦ పరనుఁడునుమతీ. 71

టీ. సుమతీ ! పరనారీసోదరుడై=యితరుల స్త్రీలకు తమ్మునివంటివాడనై, పరధనములకున్=పరుల ద్రవ్యములకు, ఆనపడక=చేసాచియిష్టపడక, పరులకు=ఇతరులకు, హితుడై=ఇష్టుడై, పరులు=ఇతరులు, తనున్=తనను, పొగడన్=కొనియాడగా, నెగడియున్=వృద్ధినిొందియు, పరులు=ఇతరులు, అలిగినన్=కొపించిన, అలుగనతఁడు=కొపించనివాఁడు, పరముఁడు=మంచివాఁడు.

తా. పరస్త్రీలయెడ సోదరునివలె నడచినవాఁడును, యితరులడబ్బును గోరనివాఁడును, లోకులకిష్టమైనవాఁడును, పదులు తనను మెచ్చునట్లు ప్రశస్తించువాఁడును, ఇతరులు కోపపడినను తాను నెమ్మదిగలవాఁడును నయినవాఁడే మంచివాఁడు.

క. పరసతి కూటమిఁగోరకు

పరధనముల కానపడకు ♦ పరునెంచకుమీ

సరిగానిగోష్ఠి నేయకు

సిరిచెడి చుట్టంబుకడకు ♦ జేరకునుమతీ.

టీ. సుమతీ ! పరసతికూటమిన్ = యితరుల ఆడవాండలతో స్నేహమును, గోరకు = ఇష్టపడకుము, పరధనములకున్ = ఇతరుల ద్రవ్యములకు, ఆనపడకుము = ఆశపడకుము, పరున్ = ఇతరుని, ఎంచకుమీ = తప్పులెంచకుము, సరి = యుక్తము, కానిగోష్ఠి = కూడని ప్రసంగమును, చేయకు = చేయకుము, సిరి = భాగ్యము, చెడి = పోయిన కాలమున, చుట్టంబుకడకున్ = బంధువునొద్దకు, చేరకు = వెళ్ళకు.

తా. పరస్త్రీనిబొందఁ నిష్టపడకుము. పరులడబ్బు నాశింపరాదు. పరునితప్పులు చెప్పకుము. కూడని ప్రసంగము చేయకుము. తనకు భాగ్యము లేనప్పుడు చుట్టములకడకు తలచు పోఁగూడదు. వెళ్ళిన మర్యాదపోవును.

క. పరసతులగోష్ఠి నుండిన

పురుషుఁడు గాంగేయుడైన ♦ భువి నిందపడు

బరసతి సుశీలయైనను

బరుసంగతిచున్న నింద ♦ పాలగునుమతీ.

73

టీ. సుమతీ ! భువిన్ = భూమియందు, పరసతులగోష్ఠిన్ = ఇతరస్త్రీలతో ప్రసంగమున, ఉండిన పురుషుఁడు = ఉన్నట్టి మగవాఁడు, గాంగేయుడైన = భీష్మునంతటివాఁడైనప్పటికిని, నిందపడున్ = అపకీర్తిపడితీరును, పరసతి = పరస్త్రీ, సుశీలయైనన్ = మంచిస్వభావముకలదైనను, బరుసంగతిన్ =

ఇతర పురుషుని సాంగత్యముతో, ఉన్నన్ = ఉండినయెడల, నిందపాలు = అపకీర్తి తెచ్చుకొన్నది, అగున్ = అవును.

తా. పురుషుడు భీష్మచార్యునివంటి బ్రహ్మచారియైనను, పరస్త్రితో గొప్పిసల్పినచో లోకమునందు నిందాపాత్రుడగును ; స్త్రీయును యితర పురుషులసంగతినున్నయెడల, నెంతమంచిగుణములు కలదైనను, నింద్యురాలగును.

క. ఒరునాత్మఁ దలఁచునతి విషు

మఱుమాటలు పలుకునుతుల ♦ మన్నింపకుమీ

వెఱుపెఱుంగని భటునేలకు

తఱుచుగ సతిఁగవయబోకు ♦ తగదురసుమతీ. 74

టీ. సుమతీ ! ఒరున్ = యితరుని, ఆత్మన్ = హృదయమున, తలఁచు సతిన్ = తలఁచునట్టి ఆడుదానిని, విడు = విడిచి పెట్టుము, మఱుమాటలు = బదులుమాటలు, పలుకునుతులన్ = ఆడునట్టి కుమారులను, మన్నింపకుమీ = ఆదరింపకుము, వెఱుపు = భయము, ఎఱుంగనిభటున్ = తెలియని సేవకుని, వీలకు = రక్షింపుకుము, తఱుచుగన్ = పలుమాఱు, సతిన్ = స్త్రీని, కవయన్ = భోగించుటకు, పోకు = పోవకుము, తగదుర = కూడదుగదా.

తా. యితరునియందు యిష్టముగల భార్యను విడిచిపెట్టవలయును. ఎదిరించి మాట్లాడుకొడుకులను విడిచిపెట్టవలయును. భయముగఁ బనిచేయని సేవకుని తక్షణమే మాన్పింపవలెను. తఱుచుగా అడవాండ్లతో పరిచయముచేసి అనేకమారులు సంగమింపకూడదు.

క. పరులకు నిష్టము సెప్పకు

పొరుగిండ్లకుఁ బయలులేక ♦ పోవకుమెప్పుడు

బరుఁగదిసిన సతిఁగవయకు

మెఱిఁగియు బిరుసై నహయము ♦ నెక్కకుసుమతీ. 75

టీ. సుమతీ ! పరులకున్ = ఇతరులకు, ఇష్టము = మనసులోవున్న యభిప్రాయమును, చెప్పకు = చెప్పకుము, పనులు = కార్యములు, లేక = లేకుం

డగ, పొరుగిండ్లకున్ = యితరులయిండ్లకు, ఎపుడున్ = ఏవేళైనను, పోవ
కుము = వెళ్ళకుము, పరున్ = పరపురుషుని, కదిసినసతిన్ = పొందినస్త్రీని,
కవయకుము = రమింపకుము, ఎటిగియున్ = ఎటిగియుండియు, బిరునైన =
మోటగు, హయమున్ = గుఱ్ఱమును, ఎక్కకు.

తా. నీమనస్సులోని యభిప్రాయమునందఱతోడను చెప్పకుము. దగ్గిఱ
నున్నయిండ్లకైనను నవసరములేకుండగఁ బోకుము ; పరునిఁ గూడిన
స్త్రీతోరమింపకుము, మోటగుఱ్ఱముమీద స్వారిచేయకుము.

క. పర్వముల సతులఁగవయకు

ముర్వీశ్వరుకరుణనమ్మి ♦ యుబ్బకుమదిలో

గర్వింపనాలిఁ బెంపకు

నిర్వాహము లేనిచోట ♦ నిలువకునుమతీ.

76

టీ. సుమతీ ! పర్వములన్ = అమావాస్య మొదలగు పర్వపుదినములందు,
సతులన్ = స్త్రీలను, కవయకుము = కూడకుము, ఉర్వీశ్వరుకరుణన్ = రాజు
యొక్కదయను, నమ్మి = నమ్ముకొని, మదిలోన్ = మనసునందు, ఉబ్బకు =
పొంగుకుము, గర్వింపన్ = గర్వముకలుగునట్లు, అలిన్ = భార్యను, పెం
పకు = లాలనము చేయకుము, నిర్వాహము = జరుగుబాటు, లేనిచోట = లేని
స్థలమందు, నిలువకు = ఉండకుము.

తా. అష్టమి, ఏకాదశి, సంక్రాంతి, సంక్రమణము, శివరాత్రి,
పూర్ణిమ, అమావాస్య, చతుర్దశి, మొదలగు పర్వపుదినములందు
స్త్రీలను పొందకుము. రాజులదయ కాశ్వతమని నమ్ముటము, పొంగరె
క్కులాగున భార్యకు చనువియ్యకుము, జరుగుబాటులేనిచోట నిలువ
కుము.

క. పలుదోమి సేయువిడియము

తలగడిగిననాటినిద్ర ♦ తరుణులయెడలం

బొలయలుకనాటికూటమి

వెలయింతని చెప్పరాదు ♦ విసురాసుమతీ. 77

టీ. సుమతీ ! పలుతోమి=పండ్లతోముకొని, చేయువిడియము=వేసి కొన్నతాంబూలమును, తలగడిగిననాటినిద్ర=తలయంటుకొనినదినమున బోవునిద్రయును, తరుణులయెడలన్=ఆడువారివిషయమున, బొలయలు కనాటికూటమి=ప్రణయకోపముఁ గలిగినరోజునఁజేయు సంగమమును, ఇంత=ఇంతటి, వెల=విలువ అని, చెప్పరాదు=చెప్పలేము, విసురా= ఆలకించుము.

తా. పండ్లతోముకొని వేసికొనినతాంబూలము, తలయంటుకొనిననాఁ టినిద్రయు ప్రణయకోపమువచ్చిననాటి సంభోగంబును చాల సుఖమును యిచ్చును.

క. పాటెఱుంగని పతికొలువును

గూటంబున కెఱుకపడని ♦ కోమలిరతియుం

బేట్రత్రజేయు చెలిమియు

నేటికినెదురీదిసట్టు ♦ లెన్నగసుమతీ. 78

టీ. సుమతీ ! పాటు=కప్పమును, ఎఱుగనిపతికొలువును=తెలిసికొనని రాజునుకొలుచుటయు, కూటంబునకున్=పరపురుషునితోడిసంగమమునకు, ఎఱుకపడని=తెలిసికొనని; కోమలిరతియున్=ఆడుదానిసంభోగమును, పేట్రత్రచేయుచెలిమియున్=మర్యాదచెడిపోవురీతిగా చేయునట్టిస్నేహ మును, ఎన్నగన్=ఊహింపగా, ఏటికిన్=నదికి, ఎదురు=ఎదురుగా, ఈదిసట్టు=ఈదినవిధము.

తా. నేవకుని కప్పముఖములను గమనించనిరాజును నేవించుటయు, పురుషునివలె సౌఖ్యమునెఱుంగని స్త్రీతోడిసంభోగమును, గౌరవమునె ఱుంగనివానితోడి స్నేహమును, నదీప్రవాహమున కెదురుగాబడియిదు నట్లు చాలాబాధలకును దుఃఖములకును పాటువగును.

క. పాలనుగలిసిన జలమును

బాలవిధంబుననెయుండుఁ ♦ బరికింపంగాఁ

బాలచవిఁ జెఱుచుఁ గావున

బాలనుఁ డగువానిపొందు ♦ వలదురసుమతీ. 79

టీ. సుమతీ! పాలను = పాలయందు, గలిసిన జలమును = కలిసియున్న నీరునై తము, పరికింపంగాన్ = ఆలోచింపగా, పాలవిధంబుననె = పాలవలెనె తెల్లగా, ఉండున్ = ఉండును, పాలచవిన్ = పాలయొక్క రుచిని, చెఱుచున్ = చెడగొట్టును, కావునన్ = ఆకారణమున, పాలనుండు = దుర్జనుండు, అవువానిపొందు = అయినవానితోడి స్నేహము, వలదుర = కూడదు.

తా. పాలలోఁగలిసిన నీరుకూడ, పాలవలె తెల్లగానుండునుకాని యాపాలయొక్క రుచిని బోఁగొట్టును, కాబట్టి అల్పనితోడి స్నేహము నష్టమేకాని లాభముండదు.

క. పాలనుసక్తైన యాపద

జాలింబడి తీర్వలదు ♦ సర్వజ్ఞునకుం

దేలగ్నిబడగఁ బట్టిన

మేలెఱుగునె మీఱుగాక ♦ మేదినిసుమతీ. 80

టీ. సుమతీ! మేదిని = భూమిమీద, పాలనునకున్ = నీచునకు, ఐన యాపదన్ = వచ్చినకష్టమును, జాలిన్ = దయను, పడి = పొంది, తీర్వన్ = తీర్చుట, సర్వజ్ఞునకున్ = సమస్తముదెలిసినవానికైన, వలదు = కూడదు, తేలు, అగ్నిన్ = నిప్పులలో, పడగ = పడుచుండగా, పట్టినన్ = పట్టుకొనినచో, మీఱున్ = కుట్టును, కాక = కానిచోట, మేలు = ఉపకారమును, ఎఱుగునె = ఎఱుగునా (ఎఱుగఁడు.)

తా. దుష్టునికి కష్టముకలిగినపుడు సహాయముచేసినచో, నిప్పులలోపడు తేలును పట్టుకొనఁగా మనచేతిని కుట్టినట్లు తిరిగి యుపకారమును జేయుటకు మాఱుగా అపకారమునే చేయదలంచును ఆకారణమున దుర్మార్గునికి సహాయము చేయరాదు.

క. పిలువనిపనులకుఁబోవుట

గలయనిసతిరతియు రాజు ♦ గావని కొలువుం

బిలువని పేరంటంబును

వలవని చెలిమియును జేయ ♦ వలదురసుమతీ. 81

టీ. నుమతీ ! పిలువనిపనులకున్ = పిలువనికార్యములకు, పోవుట = వెళ్లుట, కలయనిసతిరతియున్ = తననుయిష్టముగాచూడనిస్త్రీతో భోగించుటయు, రాజు = ప్రభువు, కావనికొలువున్ = తిన్నగా కనిపెట్టని యుద్యోగమును, పిలువని పేరంటమును, వలవనిచెలిమియును = కూడని స్నేహమును, చేయన్ = నేయుట, వలదుర = తగదు.

తా. తనను పిలువనిపనులకు వెళ్లుటయు, హృదయముకలియని స్త్రీతో భోగించుటయు రమ్మనకుండా పేరంటమునకు వెళ్లుటయు, కూడనివానితో స్నేహమును జేయకూడని పనులు.

క. పురికిని బ్రాణము కోమటి

వరికిని బ్రాణంబునీరు ♦ వసుమతిలోనం

గరికిని బ్రాణము తొండము

సిరికిని బ్రాణంబు మగువ ♦ సిద్ధమునుమతీ. 82

టీ. నుమతీ ! వసుమతిలోనన్ = భూమియందు, పురికిని = పట్టణమునకు, కోమటి = వర్తకుడు, ప్రాణము = జీవమువంటివాడు, వరికిని = వరిపైరునకు, నీరు = జలము, ప్రాణంబు = ప్రాణమువంటిది, కరికిని = ఎనుగునకు, తొండము, ప్రాణము = జీవము, సిరికిని = సంపదకు, మగువ = స్త్రీ, ప్రాణంబు = జీవము, సిద్ధము.

తా. గొప్పపట్టణమునకు కోమటియు, వరిపైరునకునీరును, ఎనుగునకు తొండమును, భాగ్యమునకు అడుదియును ప్రాణమువలె యాధారములునుమా

క. పులిపాలు తెచ్చియిచ్చిన

నలవడఁగా గుండెకోసి ♦ యఱచేనిడినం

దలపాడుగు ధనముపోసి

వెలయాలికిఁ గూర్చిలేదు ♦ వినురాసుమతీ.

టీ. సుమతీ ! పులిపాలు = పెద్దపులియొక్కపాలను, తెచ్చి = చేకొని వచ్చి, ఇచ్చినన్ = ఇచ్చినను, అలవడగాన్ = అలవాటుగా, గుండె = హృదయమును, కోసి = కత్తితోకోసి, యఱచేన్ = చేతిమధ్యయందు, ఇడినన్ = పెట్టినప్పటికిని, తలపాడుగు = తలయెత్తుధనమును, పోసిన్ = గుమ్మరించి నను, భోగముదానికి, కూర్చి = నిజమగుప్రేమ, లేదు, వినురా = ఆలకించుము.

తా. ధైర్యమునకష్టపడి పులిపాలను తీసుకొనివచ్చి యిచ్చినను, చావునకొప్పుకొని గుండెకోసి చేతికిచ్చినను, నిలువెత్తున ధనముపోసినను భోగముదానికి నిజమైనప్రేమయొండదు.

క. పెట్టినదినముల లోపల

నట్టడపులకైనవచ్చు ♦ నానార్థములుం

బెట్టనిదినమునఁ గనకపు

గట్టెక్కిననేమిలేదు ♦ గదరాసుమతీ.

84

టీ. సుమతీ ! పెట్టినదినములలోపలన్ = యెవరికైనను పెట్టిపుట్టినరోజులలో, నట్టడపులకైనన్ = అడవులమధ్యమమునకైనను, నానార్థములున్ = అన్ని పదార్థములును, వచ్చున్ = వచ్చును, బెట్టనిదినములన్ = (పూర్వజన్మమున) ఒకరికిపెట్టియుండనిరోజులలో, కనకపుగట్టు = బంగారపుకొండను, ఎక్కినన్ = ఎక్కినను, ఏమి = ఏమియును, లేదుగదరా = లభించదుగదా.

తా. పూర్వపురోజులలో యెవరికైనను పెట్టిపుట్టినయెడల అడ

లలోనట్టనడుమను నివసించినను సకలార్థములు కలుగును; పూర్వ జన్మమునందు పెట్టిపుట్టనియెడల మేరుపర్వతము మీఁద కాపురము న్నను యేమియులాభములేదు.

క. పొరుగునఁ బగవాఁడుండిన

నిరవొందఁగ వ్రాతకాఁడె • యేలికయైన

ధరఁగాఁపుకొండెడైనను

గరణాలకు బ్రతుకులేదు • గదరాసుమతీ. 85

టీ. సుమతీ! ధరన్=భూమిపై, పొరుగునన్=ప్రక్కను, పగ వాఁడు=శత్రువు, ఉండినన్=ఉన్నను, ఇరవందగన్=బాగుగా, విలిక=రాజు, వ్రాతకాఁడెయైనన్=వ్రాయనేర్చుకొన్నవాఁడే, అయి న్నను, కాఁపు=వ్యవసాయముచేయువాఁడు, కొండెడు=చాడీచెప్పు వాఁడు, ఐనన్=ఐనను, కరణాలకున్=గ్రామకరణమునకు, బ్రదుకు= జీవనము, లేదుగదరా=ఉండదుగదా.

తా. తనకువిరోధియైనవాఁడు తనయింటికి సమీపముననుండినను వ్రాచును జదువను తెలిసినవాఁడు రాజైనను, వ్యవసాయముచేయు వాఁడు చాడీకొరైనను, కరణమునకు డబ్బేమియుదొరకదు.

క. బంగారు కుదువఁబెట్టకు

సంగరమునఁ బాటిపోకు • సరసుడవైతే

సంగడివెచ్చములాడకు

వెంగలితో జెలిమివలదు • వినురాసుమతీ. 86

టీ. సుమతీ! సరసుడవైతే=రసము తెలిసినవాడవయిన, బంగారు= బంగారమును, కుదువఁబెట్టకు=తొకట్టుపెట్టుము, సంగరమునన్= యుద్ధమందు, పాటిపోకుము, అంగడిన్=అంగడియందు, వెచ్చ ములు=ఇంట్లోవాడుకొను వస్తువులకై చేసినఅప్పులనుగురించి, అడకుము=

చెప్పుకొనకుము, వెంగలితోడన్ = మూర్ఖునితో, చెలిమి = స్నేహము, వలదు = చేయకుము, వినురా = వినుము.

తా. రసజ్ఞుడైనవాడు బంగారమును గురువఁబెట్టఁడు, యాధభూమినుండి పాటిపోఁడు, ఇంట్లోవాడుకొనుటకయిన చిల్లరియప్పులను వెల్లడింపఁడు, మూర్ఖునితో సహవాసము చేయఁడు.

క. బలవంతుడ నాకేమని

పలువురితో నిగ్రహించి ♦ పలుకుటమేలా?

బలవంతమైనసర్పము

చలిచీమల చేతఁజక్కి ♦ చావదెసుమతీ.

87

టీ. సుమతీ! బలవంతుడ = బలముకలవాడను, నాకున్ = నాకు, ఏమని = ఏమిలోటని, పలువురితోన్ = చాలమందితో, నిగ్రహించి = కలహించి, పలుకుట = మాటలాడుట, మేలా = మంచిదా? కాదు! బలవంతమైన సర్పము = బలముగల పాము, చలిచీమల చేతన్ = నల్లని చిన్నచీమలచేత, చిక్కి = తగులవడి, చావదె = చచ్చిపోవదా? చచ్చిపోవును.

తా. చిన్నచీమలుబారుగాకూడి పెద్దబలమైనపామును చంపఁగలుగునట్లు పదిమందిమనుష్యులకూడి యెంతబలశాలి నైనను జయించగలరు. గాన అందఱితోడను దెబ్బలాడకూడదు.

క. మండలశతి సముఖంబున

మొండైనప్రధానిలేక ♦ మెలఁగుటయెల్లం

గొండంత మదపుటేనుగు

తొండములేకుండినట్లు ♦ దోచునుమతీ.

88

టీ. సుమతీ! మండలశతి సముఖంబునన్ = రాజయొక్క సన్నిధానమున, మొండైనప్రధాని = సామర్థ్యముగలమంత్రి, లేక = లేకుండగ, మెలఁగుట = ప్రసర్తించుట, ఎల్లన్ = అంతయును, కొండంతమదపుటేనుగు = పర్వతమంత మదగజము, తొండము, లేకుండినట్లు = లేకుండినవి

ధము, తోచుర=తోచునుగదా.

తా. కొండంత పెద్దయేనుగుకూడ తొండములేనియెడల బలమెంతయున్నను బనికీరానియట్లు, రాజెంతగొప్పవాడైనను మంత్రిలేనియెడల రాజ్యముచేయుటకష్టము.

క. మంత్రిగలవానిరాజ్యము

తంత్రము సెడకుండనిలుచుఁ ♦ దఱుమగ ధరలో

మంత్రి విహీనునిరాజ్యము

జంత్రపుంగీ లూడినట్లు ♦ జరగదు సుమతీ. 89

టీ. సుమతీ! మంత్రిగలవానిరాజ్యము=ప్రధానినిబెట్టిన రాజయొక్క ప్రభుత్వము, తంత్రము=యోచన, చెడకుండన్=చెడిపోనకుండగ, నిలుచున్=నిలుచును, దఱుమగన్=విశేషముగా, ధరలో=భూమియందు, మంత్రి విహీనుని రాజ్యము=మంత్రి లేనివానిరాజ్యము, జంత్రపుకీలు=యంత్రముయొక్కమఱి, ఊడినట్లు=ఊడిపోయినరీతిగా, జరగదు=సాగదు.

తా. రాజుమంత్రిసహాయమున రాజ్యము చక్కఁగాజేయఁగలుగును. సలహాచెప్పుటకు మంత్రి లేనియెడల మఱిలూడిపోయిన యంత్రమువలె రాజ్యము బాగుగాజరగనేరదు.

క. మాటకుఁ బ్రాణమునత్యము

కోటకుఁ బ్రాణంబు సుభట ♦ కోటిధర్మిత్రిన్

బోటికిఁ బ్రాణముమానము

చీటికిఁ బ్రాణంబువ్రాలు ♦ సిద్ధముసుమతీ. 90

టీ. సుమతీ! ధర్మిన్=భూమియందు, మాటకున్=పలుకునకు, ప్రాణము=జీవము, సత్యము=యదార్థము, కోటకున్=కోటకు, ప్రాణంబు=

జీవము, సుభటకోటి=దిట్టమైన బంటులసమూహము; బోటికిన్=ఆడ దానికి, ప్రాణము=జీవము, మానము=గౌరవములోపము లేకుండసంఘటించుట; చీటికిన్=ఉత్తరమునకు, వ్రాలు=చేవ్రాలు, ప్రాణంబు=ప్రాణము, సిద్ధము=నిజము.

తా. సత్యమేమాటకు ప్రాణమువంటిది. అనఁగా సత్యవాక్కుమనుష్యుని ప్రాణమువలెఁగాపాడును; దిట్టమైనబంట్లోతులున్నకోటకు భంగముకలుగదు. ఒకరిచేమాటపడకుండ మెలఁకుచునుండిన స్త్రీకి శ్రేయస్సు వచ్చును; చేవ్రాలున్నచీటిచెల్లును, చేవ్రాలు లేని చీటిఎక్కడను చెల్లదు.

క. మానఘనుఁ డాత్మధృతిచెడి

హీలుండగువాని నాశ్ర ధి యించుటయెల్లం

మానెడుజలములోపల

నేనుఁగుమెయిదాఁచినట్లు ధి లెలుగుమునుమతీ. 91

టీ. సుమతీ ! మానఘనుఁడు=మిక్కిలి యభిమానముగలవాఁడు, ఆశ్రయన్=తనహృదయమును, ధృతి=ధైర్యము, చెడి=పోయి, హీనుఁడు=నీచుఁడు, అగువానిన్=అయినవానిని, ఆశ్రయించుట=నేవించుట, ఎల్లన్=అంతయు, మానెడుజలములలోపలన్=శేరునీళ్లలో, ఏనుఁగు, మెయి=తనశరీరమును, దాఁచినట్టులు=మరుగుపరుచుకొనునట్లు, ఎలుఁగుము=తెలిసికొనుము.

తా. మానవంతుఁడు దుర్మార్గుని ఆశ్రయించుట చూడఁగా ఏనుఁగు, తనశరీరమును మానెడునీళ్లలో దాఁచుకొన్నట్లుగ నుండును.

క. రాపొమ్మని పిలువనియా

భూపాలునిఁగొల్పఁ భుక్తి ధి ముక్తులుగలవే

దీపంబులేని యింటను

జేవున కిల్లాడినట్లు • సిద్ధమునుమతీ.

92

టీ. నుమతీ ! రా=రమ్ము, పామ్ము=వెళ్ళుము, అని, పిలువనియా భూపాలునిన్=పిలువనట్టియారాజును, కొల్వన్=నేవించుటవలన, భుక్తి ముక్తులు=భుక్తియునుముక్తియును అనఁగా ఇహలోక సుఖము, పరలోక సుఖమును, కలవే=ఉన్నవా ! దీపంబు=దీపము, లేనియింటను= ఉండనిగృహమునందు, చేవునకీళ్ళు=చేపట్టులాటలు, ఆడినట్లు=ఆడిన విధముగ నుండును, సిద్ధము=నిజము.

తా. దీపములేని గృహమునందు శృంగారచేష్టలు చేసినచో నది సతనముగాను సుఖముగాను నుండదు. ఆవిధముగానే అనసరమయి నప్పుడు రమ్మునిసిరిచియు లేనప్పుడు వెళ్ళుమనిచెప్పియు నాదరించని ప్రభువుదగ్గర నేవించుటవలన సుఖములేదు.

క. రూపించిపలికి బొంకకు

ప్రాపగుచుట్టంబు నెగు • పలుకకు మదిలోఁ

గోపించురాజుఁ గొల్వకు

పాపపు దేశంబుసొంకు • పదిలమునుమతీ.

93

టీ. నుమతీ ! రూపించి=నిర్ధారణచేసి, పలికి=చెప్పి, బొంకకు= అసత్యమాడకుము, ప్రాపు=ఆధారము, అగుచుట్టంబున్=అయినబంధువును గూర్చి, ఎగు=కీడును, నలుకకు=చెప్పకుము, మదిలోన్=మనస్సు నందు, కోపించురాజున్=కోపపడునట్టి ప్రభువును, కొల్వకు=నేవించ కుము, పాపపు దేశంబు=పాపముగలగుస్థలమును, చొరకు=ప్రవేశిం పకుము, పదిలము=బాగ్రత్త.

తా. నిర్ధారణముగాముందుచెప్పి తరువాత అట్టుకాదని బొంక కూడదు; సాహాయ్యభూతుడైన బంధువునుదూషింపకూడదు, కోపము గలరాజును నేవించరాదు, సుఖమబ్బరాని స్థలమును ప్రోక్త కూడదు.

క. లావుగలవానికంటెను

భావింపఁగ నీతిపరుఁడు ♦ బలవంతుండౌ

గ్రానంబంతగజంబును

మావటివాఁడెక్కినట్లు ♦ మహిలోసుమతీ. 94

టీ. సుమతీ! మహిలోన్=భూమియందు, గ్రానంబంతగజంబును= కొండంతవీనుఁగును, మావటివాఁడు=మావటీండు, ఎక్కినట్లు=ఎక్కిన లాగున, లావు=శక్తి, కలవానికంటెను=కలిగినవానికంటె, భాషిం పఁకన్=ఊహింపఁగా, నీతిపరుఁడు=న్యాయమార్గమందాశక్తిగలవాఁడు, బలవంతుఁడు=బలముగలవాఁడు, ఔన్=అగును.

తా. గొప్పబలమును శాడుగునుగల వీనుగునుఎక్కి చిన్నవాఁడైనను నేర్పుగలమావటివాఁడు తనకు స్వాధీనముచేసికొనినట్లు బలహీనుఁడైనను తెలివిగలవాఁడు ఎంతబలవంతునినైనను సశక్తులగుకొనఁ గలడు.

క. పఱచెనచేనుమన్నకు

కిఱవైనను బంధుజనుల ♦ కడకేగకుమీ

పరులకుమర్మముచెప్పకు

పిఱికికిదశ వాయితనము ♦ పెట్టకుసుమతీ. 95

టీ. సుమతీ! పఱచెనచేనుమన్నకులకి, వినచేను=అయినచాలమును, దున్నకు=దున్నకుము, కలుపు=కలుపు కాలము, వినను=అయినను, బంధుజనులకడకున్=చుట్టములయొద్దకు, ఏఁగకుమీ=వెళ్ళకునుమా, పరు లకున్=ఇతరులకు, మర్మము=రహస్యమును, చెప్పకు=చెప్పుకుము, పిఱి కికిన్=పిఱికి వానికి, దశ వాయితనము=నేనానాయకత్వమును, పెట్టకు= కలుగఁజేయకుము.

తా. పఱచెనచెప్పి ప్రవహించుపొలమును దున్నుటతగదు, కలుపు

కాలమందైనను బంధువులయింటికి వెళ్ళవలదు; రహస్యపుసంగతుల నితరులతో చెప్పకూడదు, పితకిపందను సేనాధిపతిగాఁజేయరాదు.

క. పరిపంటలేని యూరును

దొరయుండనియూరు తోడు ♦ దొరకనితెరవున్

ధర నృపతిలేని గృహమును

సరయంగా రుద్రభూమి ♦ యనఁదగనుమతీ. 96

టీ. సుమతీ ! ధరన్=భూమియందు, పరిపంట=పడ్డపంట, లేని యూరును=పండనిగ్రామమును, దొర=ప్రభువు, ఉండనియూరు=లేని గ్రామమును, తోడు=సహాయము, దొరకనితెరవున్=లభింపనిప్రయాణమును, నృపతి=రాజు, లేనిగృహమును=ఉండనియిల్లును, అరయంగాన్=అలోచించఁగా, రుద్రభూమి=స్మృతానప్రదేశము, అనన్=అనిచెప్పగా, తగున్=విప్పును.

తా. పరిసస్యముపండనిగ్రామమును, రాజులేనియూరును, సహాయములేనిదూరప్రయాణమును, యజమానుఁడులేనియిల్లును పాడుభూమి తోసహనములు. అనఁగా అట్టిచోట్లజీవించుటకష్టమని తాత్పర్యము.

క. వలరసము నతికిఁబుట్టక

బలిమినిదమకించి విఘ్నము ♦ వైకొనుటెల్లన్

మలయజముసానమీఁదను

జలముంపకతీసినట్టి ♦ చందమునుమతీ. 97

టీ. సుమతీ! వలరసము=మన్మథోద్రేకము, సతికిన్=స్త్రీకి, పుట్టక=కలుగకుండ, తమకించి=ఆతుర పడి, బలిమిని=బలవంతముగా, విఘ్నండ్=విటకాఁడు, వైకొలుట=సంభోగించుట, ఎల్లన్=అంతయు, సానమీఁదను=సానపైని, జలము=నీరు, ఉంపక=పోయక, మలయజమున్=గంధమును, తీసినట్టి, చందము=అరంగదీసిన విధముగ నుండును.

తా. సానమీదఁగొంచెమైనను నీళ్ళుపల్లకుండ గంధముతీయుట ఎట్లుశృద్ధాయాసమో కామవికారము పుట్టజేయుకుండఁగ్రస్త్రీనిరమించుట విరసముగనుండును.

క. వినఁదగునెవ్వరుసెప్పిన

వినఁంతన వేగపడక ♦ వివరింపఁదగున్

గనికల్లనిజముఁ దెలిసిన

మనుజుఁడెపోసీతిపరుఁడు ♦ మహిలోసుమతీ. 98

టీ. సుమతీ ! మహిలోన్=భూమియందు, ఎవ్వరు=ఎట్టివారు, చెప్పినన్=చెప్పినప్పటికిని, వినన్=వినుట, అగున్=ఒప్పును, వినఁ తనే=వినినతత్కణమే, వేగపడక=తొందరపడక, వివరింపున్=విచారణ చేయుట, తగున్=ఒప్పును, కని=విచారణచేసి, కల్ల=అసత్యమును, నిజమున్=సత్యమును, తెలిసినమనుజుఁడెపో=తెలుసుకొనిన మనుష్యుఁడే నుమా, సీతిపరుఁడు=వ్యాయమునం దాసక్తిగలవాఁడు.

తా. ఎంతమందేమి చెప్పినను చక్కగావినపలయును, వినఁగానే తొందరపడక విమర్శించి యిదినిజము, ఇదికల్లయని తెలుసుకొన్న వాఁడు సీతిపరుఁడనఁదగును.

క. వీడెమునేయనినోరును

జేడెలయధ రామృతంబుఁ ♦ జెందనినోరుం

బాడంగరానినోరును

బూడిదకిర్ర వైనపాకు ♦ బొందరసుమతీ. 99

టీ. సుమతీ ! వీడెము=తాంబూలము, చేయనినోరును=వేసుకొనని నోరును, చేడెల...అమృతంబున్, చేడెల=యావన పరులైనస్త్రీల యొక్క, అధర=అధరోష్ఠమునందలి, అమృతంబున్=అమృతమును, జెందనినోరున్=పొందనినోరును, పాడంగన్=పాడుటకు, రానినోరును= శక్తిలేనినోరును, బూడిదకున్=బూడిదకు, ఇరవు=స్థానము, వినపా

డుబొందర=అయినట్టిపాడుగొంది సుమా.

తా. తాంబూలము వేను కొనననినోరును; యావతులయధ రామ్యతము నుగ్రోలనినోరును, పాడనేరినినోరును బూడిదగుంటతో సమానము.

క. వెలయాలివలనఁగూరిమి

గలుగదుమఱిగలిగేనేని ♦ కడతేరుదుగా

పలువురునడచెడు తెరువునఁ

బురి మొలవదు మొలిచెనేని ♦ పొదలదుసుమతీ. 100

టీ. సుమతీ ! వెలయాలివలన=బోగముగానివలన, కూరిమి=ప్రేమ, కలుగదు= కలుగనేకలుగదు, మఱి=ఒకవేళ, కలిగేనేని=కలిగినప్పటికిని, కడతేఱగా=తుదనెగదుగదా, పలువురు= అనేకమంది, నడచెడితెరువు నన్=నడచునట్టిత్రోవలో, పురి=గడ్డి, మొలవదు=మొలవనే మొలవదు, మొలచిననేని=ఒకవేళ మొలచినప్పటికిని, పొదలదు=బ్రతుకదు.

తా. బాహుటముగా అనేకులు నడచునట్టిదారిలో గడ్డిమొలవనేమొలవదు. మొలచినను పెరిగివృద్ధిపొందదు. అదేవిధముగా వేశ్యాంగణము ప్రేమన్నదేయుండదు. ఒకవేళకారణాంతరముచే వేశ్యప్రేమించినను తుదనెగింపదు.

క. వెలయాలు చేయుబాసలు

వెలయంగ నగసాలిపొందు ♦ వెలమచెలిమియుం

గలలోనఁగన్న కలిమియు

విరచితముగ నమ్మరాదు ♦ వినురాసుమతీ. 101

టీ. సుమతీ ! వెలయాలు=వేశ్య, చేయుబాసలు=చేయునట్టిప్రమాణములును, వెలయంగన్=ప్రసిద్ధముగా, అగసాలిపొందు=కంసాలివానిన్నేహమును, వెలమచెలిమియున్=వెలమవానిన్నేహమును, కలలోనన్=స్వప్నమందు, కన్నకలిమియున్=అనుభవించిన సంపదను, విరచితముగన్=నిజముగ, నమ్మరాదు=నమ్మవలదు, వినురా=వినుము.

తా. బోగముది చేయు ప్రమాణములును, కంసాలివానితోన్నేహ

మును, తెలమకులమువానితో న్నే హమును, కలలోననుభవించిన సంపత్తును నమ్మఁదగినవికావు.

క. శుభముల నొందనిచదువును

నభినయముగ రాగరసము ♦ నందనిపాటల్

గుభగుభలులేని కూటమి

సభమెచ్చనిమాటలెల్ల ♦ జప్పననుమతీ. 102

టీ. సుమతీ ! శుభములన్ = మంగళములను, ఒందనిచదువును = పొందనివిద్యయు, అభినయముగన్ = కాశుచేతులు లోనగువానితోడి యర్థనూచన గలుగునట్లుగా, రాగరసమున్ = స్వరములపారస్యమును, అందని పాటల్ = పొందనిసంగీతమును, సభ = సభ, మెచ్చనిమాటలు = మెచ్చుకొననిపలుకులు, లెల్లన్ = అన్నియును, గుభగుభలు = గుభగుభమనుధ్వనులు, లేని కూటమి = లేనట్టిపదుగుండ్ర కూడిక, చప్పన = రుచిలేనివి.

తా. లాభము లేనివిద్యయును, అభినయమును మనోహరమైన రాగము, లేనిపాటలును, వినఁదగిన నుత్సాహప్రసంగములులేని మేళమును, సభలోనిజనులకురుచింపనిమాటలును రసహీనములు.

క. సరసమువిరసముకొరకే

పరిపూర్ణసుఖంబులధిక ♦ బాధలకొఱకే

పెరుగుటవిలుగుటకొరకే

ధర్మగ్గుట హెచ్చుకొరకే ♦ తథ్యమునుమతీ. 103

టీ. సుమతీ ! సరసము = పరిహాసముగామాటాడుట, విరసముకొఱకే = రసభంగముకొఱకే, (అనగాపరిహాసముక్రమముగశ్రుతిమించి విరోధముగా పరిణమించును.) పరిపూర్ణసుఖంబులు = సంపూర్ణముగా నున్న భాగ్యములు, అధిక బాధలకొఱకే = ఎక్కువకష్టములకొఱకే = చెఱుపుకొరకే, ధర్మ = నెల, తగ్గుట = తక్కువయగుట, హెచ్చుకొఱకే = ఎక్కువగుటకొఱకే, తథ్యము = నిజము.

తా. మెట్టమొదట పరిహాసముగా ప్రసంగించినవే క్రమముగా విరోధములు పుట్టించును; పరిపూర్ణముగా సంపదయండుట మిగుల

కష్టములకేయగును; ధర ఒకసమయమున తగ్గుట తరువాత గాయకమగు
టసోరకేయగును.

క. మేలెంచని మాలిన్యుని

మాలనునగసాలవాని ♦ మంగలిహితుగా

నేలిన నరపతి రాజ్యము

నేలంగలసిపోవుఁగాని ♦ నెగడదునుమతీ. 104

టీ. సుమతీ ! మేలు=ఉపకారమును, ఎంచనిమాలిన్యుని=తలపెట్టనటువంటిపాపాత్ముని, మాలను=మాలవానిని, అగసాలవాని=కంసాలవాని, మంగలిన్=మంగలివానిని, హితుగాన్=ప్రియునిగా, ఏలిన నరపతిరాజ్యమున్=పరిపాలనచేయు రాజయొక్క ప్రభుత్వము, నేలన్=భూమియందు, కలిసిపోవున్=కలిసిచెడిపోవును, కాని=అంతేకాని, నెగడదు=వృద్ధిపొందదు.

తా. ఇతరులు తనకు చేసినటువంటిఉపకారమును తలచనట్టిపాపాత్ముడు, మాల, కంసాలి, మంగలి, వీరినితనకుఇష్టమయినవారినిగాఁజేసి పరిపాలించిన రాజయొక్క రాజ్యము నేలపాలగును కానివృద్ధి పొందదు.

క. స్త్రీలయెడవాదులాడకు

బాలురతోఁజెలిమిచేసి ♦ భాషింపకుమీ

మేలైన గుణమువిడువకు

మేలినపతినిందసేయ ♦ కెన్నఁదునుమతీ. 105

టీ. సుమతీ ! స్త్రీలయెడనే=ఆడువాండ్రతో, వాదులాడకు=సంభాషణచేయకుము; బాలురతోన్=పిల్లలతో, చెలిమి=స్నేహమును, చేసి=చేసి, భాషింపకుమీ=మాటలాడకునుమా, మేలు=మంచిది, విసగుణము=అయినమంచితనమును, విడువకుము=విడచిపెట్టకు, ఏలినపతిన్=పాలించినరాజును, ఎన్నడున్=ఏసమయమందైనను, నిందచేయకు=నిందించకుము.

తా. స్త్రీలతో సంభాషణచేయుట ముప్పునకుమూలము, బాలురకుచనువిచ్చిమాటలాడకూడదు; మంచిగుణములనువిడువకూడదు; పాలించినరాజును నిందచేయరాదు.

క. సిరితావచ్చినవచ్చును

సలితముగ నారికేళ • సలితముభంగిన్

*సిరితాబోయినబోవును

గురిమింగిన వెలంగపండు • కరణినినుమతీ. 106

టీ. సుమతీ ! సిరి=భాగ్యము, తాన్=తాను, స్వయముగ, వచ్చినన్=కలిగినయెడల, నారికేళసలితముభంగిన్=కొబ్బరికాయనీరువలె, సలితముగన్=చక్కగా, వచ్చును=కలుగకమానదు; సిరి=సంపద, తాన్=తాను, పోయినన్=పోయినట్లులైన, కరి=ఏనుగు, మ్రింగినవెలంగపండు కరణిని=మ్రింగినవెలంగపండువలెనే, పోవును=చెడిపోవును.

తా. కొబ్బరికాయలో నెవడును బోయకుండనే నీరువచ్చినమాదిరిగా సంపదకూడ రానున్నప్పుడు కలుగకమానదు. ఏనుగుమ్రింగినవెలంగపండులోని గుంజువలె, సంపద పోదలచినప్పుడు స్వయముగా మాయమగును.

క. మది నొకనివలసియుండగ

మదిచెడియొక క్రూరవిటుండు • మానకతిరుగున్

బదిజలుక పిల్లిపట్టిన

జదువునెయా పంజరమున • జగతినినుమతీ. 107

టీ. సుమతీ ! జగతిని=భూమియందు, మదిన్=మనసులో, ఒకనిన్=ఒకమనుష్యుని, వలచియుండగన్=ప్రేమించియుండగా, మది=బుద్ధి, చెడి=లేకపోయి, ఒక క్రూరవిటుండు=మఱియొక్కదుర్మార్గుండగుజారుండు, మానక=విడువక, తిరుగున్=దానిచుట్టుతీరుగును, పదిన్=చక్కగా, చిలుక=రామచిలుకను పిల్లి, పట్టినన్=పట్టుకొన్నప్పుడు, అపంజరమునన్=అపంజరమందు, చదువునె=మట్లాడునా ? ముద్దుమాటలుపలుకునా ? పలుకదు.

తా. పంజరములోని చిలుకను పిల్లిపట్టుకొనబోయినను చిలుక పంజరములో ఉండినందున స్వాధీనముకాదు; చిలుక, ముద్దుపలుకులు కూడ పలుకదు. అదేవిధముగా శ్రీతానొక పురుషుని కామించియుండగా మఱియొకవిటుండెంత బలవరచినను లక్ష్యపెట్టక స్వాధీనముకాదు. మఱియు వానిని ప్రేమించిమాటలాడదు.

క. పుత్రోత్సాహము తండ్రికి

బుత్రుడుజన్మించినపుడే ♦ పుట్టదుజనులా

పుత్రుని గనుగొని బాగడగ

బుత్రోత్సాహంబు నాడు ♦ పొందురసుమతీ. 108

టీ. సుమతీ! తండ్రికి=తండ్రికి, పుత్రుడు=కుమారుడు, జన్మించినపుడు=పుట్టినతోడనే, పుత్రోత్సాహము=కుమారుడుగ లిగెనను సంతోషము, పుట్టదు=ఉండదు, జనులు=ప్రజలు, ఆపుత్రుని=ఆకుమారుని, కనుగొని=చూచి, పొగడగన్=కొనియాడగా, నాడు=అప్పుడు, లోకులచే కొనియాడబడు వంతగుణవంతుడైనప్పుడు, పుత్రోత్సాహంబు= పుత్రునియందు సంతోషమును, పొందుర= (తండ్రి) పొందునునూ.

తా. పుత్రుడుపుట్టి గుణవంతుడైనప్పుడే తండ్రికిసంతోషముకలుగును కాని పుత్రసంతానమనగానే యుబ్బుడు, అనగా గుణహీనుడు పుట్టినను పుట్టినట్లేయగును.

క. వేసరపుజాతికానీ

వీసముదాజేయసట్టి ♦ వ్యర్థుడుగానీ

దాసికొమ్మకైనగానీ

కానులుగలవాడెరాజు ♦ గదరాసుమతీ. 109

టీ. సుమతీ! వేసరపుజాతి=వీసజాతియందు బుట్టినవాడు, కానీ=అయినను, తాన్ కాను, వీసమున్=కొంచెమైనను, చేయనట్టివ్యర్థుడు=పనికిమాలినఆ ప్రయోజకుడు, కానీ=అయినను, దాసికొమ్మకు=దాసికిబుట్టినవాడు? ఐనంగానీ=అయినప్పటికి, కానులు=బంగారము, కలవాడె=ఉన్నవాడు మాత్రమే, రాజు=ప్రభువు, కదరా=కాదా, అగును.

తా. ధనవంతుడు కులముచెడినవాడైనను చెడ్డగుణముకలవాడైనను దాసీపుత్రుడైనను లోకులు కానిని గౌరవించిరాజుగా కొనియాడుదురు,

సంపూర్ణము.

13096